

ACTA PACIS – BÉKE A MUZULMÁNOKKAL

Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására *

Kémek és tudósok

Luigi Ferdinando Marsili eszéről már életében legendák keringtek szülővárosában, Bolognában. Olyannyira, hogy a város kapucinus szerzetesei nem sokkal 1730-ban bekövetkezett halála után elválasztották a polihisztor gróf fejét testétől, és saját templomuk, a Monte Calvario kriptájában tették közszemlére. Talán maguk is csodatévő erőt reméltek a század egyik legfelvilágosultabb koponyájától, vagy csak a hívek körében élő hiedelemet szolgálták ki az új, profán kegytárgygyal, nem tudni. Mindenesetre a fej különös dokumentuma lehetett a fények századában tovább élő, immár a tudósok földi maradványaira is kiterjedő ereklyekultusznak, mígnem azután a XIX. század elején, a szerzetesrendek napóleoni feloszlátásakor visszatemették a Certosában nyugvó test mellé.¹ Nem tartom kizártnak, hogy a gróf feje időnként jó szolgálatot tett a hozzá fordulóknak, ám ez semmiképpen sem tekinthető ... mondjuk: rendeltetészerű használatnak.

A történet mindazonáltal sok ponton emlékeztet arra, ahogyan Marsili hagyatékát, a másfél század kötetnyi, mérhetetlenül gazdag kéziratos anyagot² használták a kései kutatók generációi. A tudósok érdeklődése vagy aszerint oszlott meg, hogy a tudománynak milyen ágát művelték (a botanikusok növényteni feljegyzéseket,³ a térképészek térképeket,⁴ a nyelvészek rovásírás-émlékeket,⁵ a történészek okleveleket,⁶ a hadtörténészek erődítéstani számításokat⁷ kerestek), vagy pedig a nemzeti hovatartozás szerint tagolódott (a ma-

* A jelen tanulmány a T037477 számú, Zrínyi Miklós európai hírnevének dokumentumai c. OTKA kutatási pályázat támogatásával készült. Bolognába azonban már 1997 óta visszajárok kutatni. Munkámhoz nyújtott segítségükért, támogatásukért köszönet illeti Raffaella Gherardit, Jankovics Józsefet, Nagy Leventét és főként Laura Mianit, a Bolognai Egyetemi Könyvtár Kézirattárának és Régi Nyomtatványtárának vezetőjét, aki a könyvtári rendtartás rugalmas értelmezésével számtalan esetben könnyítette meg kutatásaimat.

¹ A bolognai S. Domenicóban található emléktábla fényképét közli: *Kisari Balla György*: Marsigli tábornok térképei. Budapest, 2005. 32. o. (*L. a következő oldalon!*)

² Az anyag a bolognai Egyetemi Könyvtárban (Biblioteca Universitaria di Bologna) a cod. 1044 összefoglaló jelzet alatt található, a „Marsili” fond 146 kötetében (a továbbiakban: BUB Ms. 1–146), valamint néhány külön katalogizált egységben. Teljes leírása: *Lodovico Frati*: Catalogo dei Manoscritti di Luigi Ferdinando Marsili conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna. *La Bibliofilia*, 27–30 (1925–1928); kötetben azonos címen: Firenze, 1928.

³ *Antonio Baldacci*: I fondamenti botanici nell’ opera di L. F. Marsili. In: *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili pubblicate nel secondo centenario dalla morte*. (Per cura del Comitato Marsiliano.) Bologna, 1930. 277–319. o.

⁴ *Veress Endre*: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. *Budapest régiségei*, 9 (1906). 103–170. o.; *Deák Antal András*: Ki rajzolta Luigi Ferdinando Marsigli térképeit? *Cartographia Hungarica*, 1993. május, 30–31. o.; *Uő*: Die Nürnberger Hersteller der Donau- und Ungarnkarten von L. F. Marsigli. *Duisburger Forschungen*, 42. 211–216. o.; *Kisari Balla*, 2005.

⁵ *Sándor Klára*: A bolognai rovásémlék. Szeged, 1991.

⁶ *Áldásy Antal*: Olaszországi történelmi kutatások. *Magyar Könyvszemle*, 1893. 261. o.

⁷ *Lodovico Marinelli*: Luigi Ferdinando Marsili uomo di guerra. In: *Memorie*, 1930. 1–55. o.

A bolognai San Domenico templom falán lévő emléktábla

gyar kutatók magyar,⁸ a bosnyákok bosnyák,⁹ a horvátok horvát¹⁰ vonatkozású anyagot gyűjtöttek és katalogizáltak, és így tovább – a törökök még egyelőre nem érkeztek meg, de őket is szép mennyiségű dokumentum várja majd). A felhalmozó, pozitivisták korszak elmúltával azután lassan éppen a nagy gazdagság vált problémává.¹¹ Miközben a Marsili-szakirodalom szépen gyarapodott, s ma már a kávéörtörténeti értekezésektől¹² a modern szövegnyelvészet és irodalomelmélet szempontjait is hasznosító történeti diskurzusanálzissig¹³ sok minden megtalálható benne, az egész anyag belső logikájának feltárá-

⁸ Az alapmű: *Veress Endre*: A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Budapest, 1906. (Ugyanez: *Magyar Könyvszemle*, 1906. 109–130, 211–231. o.) Újabb összefoglaló irodalom: *Mónika F. Molnár*: Le ricerche ungheresi del Fondo Marsigli di Bologna. In: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi*. (A cura di *József Pál*.) Roma–Szeged, 2005. 38–50. o.; *Levente Nagy*: Le generazioni di studiosi ungheresi e il fondo Marsili. *Quaderni di storia*, 59 (2004). 205–222. o.

⁹ *Stjepan Beigl*: Spisi grofa Marsilija u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji. *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 13 (1901), 537–563. o.; Bosna, Hrvatska, Hercegovina. Zemljovid, vedute, crteži i zabilješke grofa Luigija Ferdinanda Marsiglija krajem XVII. stoljeća. (Priredio *Hamdija Hajdarhodžić*.) Zagreb, 1996.

¹⁰ *Zrinka Blažević*: Primjerak Vitezovićeve djela Oživljena Hrvatska iz ostavštine grofa L. F. Marsiglija. *Senjski zbornik*, 26 (1999). 179–228. o.

¹¹ Erre először felhívta a figyelmet *Vékony László*: Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Szabadka, 1984. 4–6. o.

¹² *Luigi Rava*: Il conte Marsili e il Caffè. In: *Memorie*, 1930. 357–381. o.

¹³ *Zrinka Blažević*: Croatia on the Triplex Confinium: Two Approaches. In: *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. (Eds. *Drago Roksandić*, *Nataša Štefanec*.) Budapest, 2000. 221–238. o. (CEU History Department Working Paper Series, 4.)

sáról mintha végképp lemondott volna a kutatók közössége. Új kiadási és kommentártervek csak a már régebben megjelent művek, a *Danubius*, illetve a *Stato militare* kapcsán fogalmazódtak meg.¹⁴ A bolognai katona, tudós és diplomata iratai viszont egy kivétellel ellenálltak minden szisztematikus publikálási kísérletnek. A kivétel jellemző kivétel: Raffaella Gherardi kerek két évtizede azokat a politikai jelentéseket adta ki, amelyeket Marsili a karlócai békeszerződés megkötése után, a török–Habsburg–velencei határ pontos kijelölésében közreműködő császári küldöttség vezetőjeként küldött Bécsbe az uralkodónak.¹⁵ A publikáció egy olyan kutatási projekthez¹⁶ kapcsolódott, amely a Habsburg Birodalom kereteibe tartozó közép-európai térség modernizációs kísérletét vizsgálta a XVIII. század elején, és Marsili munkásságában két momentumot emelt ki: az osztrák kameralisták (Becher, Schröder, Hörnigk és mások) munkásságára építve megszerveződött Merkantilparteihez való közelállását, valamint a Hermann Conringtól eredő szigorúan tudományos politikaértelmezésnek, a *notitia rerum publicarum*-eszménynek a meghatározó voltát különböző politikai tervezeteiben és emlékirataiban.¹⁷ Ez utóbbi tézis különösen fontos, hiszen egy alapvető európai eszmetörténeti fordulat perspektívájába állítja Marsili szellemi fejlődését. A politika teológiai, illetve etikai megalapozásának elvetése, az igazgatás, az adminisztráció szempontjait előtérbe helyező szemlélet, a statisztika, a demográfia, a földrajz és a történettudomány enciklopedikus igényű alkalmazása egy állam (jelen esetben a Habsburg Birodalom) megszervezésében: mindezek új, modernizáló kontextusban teszik érthetővé azokat a Marsili által is szorgalmazott, s részben meg is valósult erőszakos politikai lépéseket (a vallási homogenizálás, a török háborúk utáni nagyarányú betelepítések, a rendi és egyházi autonómiák felszámolására tett kísérletek stb.), amelyeket a hagyományos nemzeti történetírások (nemcsak a magyar) sokáig csak a sérelmi politika szemüvegén keresztül tudtak látni és értelmezni. Gherardi joggal mutatott rá arra, hogy Marsili szellemi habitusában a politika és a tudomány dinamikusan összetartozott, pontosabban arra, hogy a bolognai gróf katonai és diplomáciai lépéseit a kor tudományosságának szempontjai irányították. Azonban Gherardi kutatási projektje csupán Marsili életpályájának egy szakaszára (a Habsburg-szolgálatra, szorosabban a béketárgyalások és a határfelmérés 1699–1701-i periódusára) koncentrált, az imént említett összefüggés másik oldalának, nevezetesen, hogy Marsili

¹⁴ A *Danubius Pannonico-Mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Alysio Ferd. Com. Marsili socio Regiorum Societatum Parisiensis, Londinensis, Monsperliensis* (Hagae–Amstelodami, 1726.) magyar–latin kétnyelvű kiadása és kommentárja megkezdődött: *Luigi Ferdinando Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus. Tomus I. – A Duna Magyarországi és szerbiai szakasza.* (Ford., s. a. r. *Deák Antal András.*) [Esztergom], 2004. (Ld. uo. *Deák Antal András: A Duna fölfedezése. I. m. 8–88. o.*) A *Stato militare dell' Impero Ottomano*, suoi progressi e sua decadenza (Amsterdam, 1732) magyar fordítását és kommentárját jelenleg készíti F. Molnár Mónika. Vö. F. Molnár, 2005. 46. o.

¹⁵ *Luigi Ferdinando Marsili: Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania (1699–1701). I–II. k.* (A cura di Raffaella Gherardi.) Modena, 1986.

¹⁶ *Monografikus feldolgozás Raffaella Gherardi: Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili.* Bologna, 1980.

¹⁷ *Raffaella Gherardi: Itinerario di un Staatswerdung. Il patrimonio austriaco di modernizzazione fra XVII e XVIII secolo.* In: *La dinamica statale austriaca nel XVIII e XIX secolo, strutture e tendenze di storia costituzionale prima e dopo Maria Teresa.* (A cura di Pierangelo Schiera.) Bologna, 1981, 65–92. o. *Uő: Scienza e governo della frontiera: il problema dei confini balcanici e danubiani nella pace di Carlowitz. Il pensiero politico*, 32 (1999). 323–351. o.

tudományos munkásságát mennyiben irányították politikai szempontok (irányították-e ilyenek egyáltalán azután, hogy élete utolsó két évtizedében kiszorult az aktív politizálás első vonalából?), már kevesebb figyelmet szentelt. Pedig a kiadott jelentések háttéranyaga, valamint e háttéranyag Marsili által elvégzett csoportosítása erre is kínálna lehetőséget. Azt hiszem, éppen e háttéranyag alapján volna vizsgálható és megoldható a kérdés, a „két Marsili” összekapcsolása, avagy a tisztességes temetés.

Ilyen típusú, a sokoldalú személyiség teljes feltérképezésére vállalkozó kísérletre mindössze egy újabb példa akad: John Stoye kitűnő, a hagyományos műfajt érzékeny módszertani reflektáltsággal kidolgozó Marsili-életrajza,¹⁸ amely a bolognai gróftól első sorban annak mutatja be, aminek az maga is látni kívánta magát („miles sum” – katona vagyok, mutatkozott be a londoni Royal Society előtt).¹⁹ Ám ez a monográfia is hangsúlyozottan Marsili aktív éveivel foglalkozik (az utolsó évtizedeket bevallottan csak vázlatosan, a teljesség kedvéért tárgyalja),²⁰ s nyitva hagy két alapvető kérdést. Az egyik az imént jelzett „tudós vagy politikus/katona/diplomata” dilemma (melyik, mikor, mennyire); a másik Marsili „hiányzó” érzelmi élete, valamint az ebből adódó következtetések. Igaz, implicit választ mindkét kérdésre ad. Egyrészt a biográfia műfaja már maga is implikálja az időbeli egymásutánosság hipotézisét (előbb főként katona, utóbb főként tudós). Másrészt Stoye azért nem foglalkozik hőse érzelmi életével, mert úgy látja, hogy nincs mivel foglalkozni: „Talán azért rendelkezett ekkora fölös energiával, mert más dolgokat nélkülözött. Nem találtunk semmilyen adatot szexuális életéről vagy annak hiányáról; esetleges vágyáról arra, hogy családot alapítson vagy nemeshez illő házat vigyen.”²¹ Nos, minden óvatos fenntartás mellett, ez a megállapítás egyértelműen azt sugallja: Marsili szenvedélymentes katona, nemzeti elfogultságok felett álló hideg bürokrata (illetve: a család nyűgétől nem akadályozott, többszörös teljesítményre képes tudós) volt, azaz ugyancsak rendelkezünk egy implicit válasszal.

Az alábbiakban ezzel a két problémával kapcsolatban szeretnék néhány új hipotézist felvetni. Meggyőződésem ugyanis, hogy a Marsili-iratok rendezése – illetve „rendetlenségük” – szorosan összefügg a szerző személyiségének feltáratlan, eddig nem tárgyalt vonásaival. Az általam megtalálni vélt, „ismeretlen” Marsili-mű körvonalai például akkor kezdtek kibontakozni, amikor elvettem az „előbb katona, utóbb tudós” értelmezési sémát, és Marsili kései tudományos szövegeiben kezdtem politikai motivációkat keresni. Talán segít a további gondolkodásban, ha megpróbáljuk a két mesterség közös nevét megkeresni. Marsili véleményem szerint kém volt. Lehetséges, sőt, valószínű, hogy sokszor a szó szűkebb értelmében is (a Konstantinápolyba utazó angol követséghez tagjaként bizonyosan kémkedett az angolok után, s további kutatások könnyen bizonyíthatnák, hogy pártfogói, főként Kinsky kancellár megbízásából ugyancsak gyűjtött adatokat az ellenséges udvari

---

¹⁸ *John Stoye: Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli Soldier and Virtuoso*, New Haven–London, 1994. Magyar vonatkozásban megemlítendő *Beliczay Jónás* monográfiája (Marsigli élete és munkái. Budapest, 1881), valamint két újabb tanulmány: *Gróf László: Marsigli gróf élete. Cartographia Hungarica*, 2 (1992)., 3 (1993)., 4 (1996).; és *Jászay Magda: Marsili a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán. Történelmi Szemle*, 41 (1999). 31–52. o.

¹⁹ *Aloysi Ferdinandi Comit. Marsigli: Danubialis Operis Prodromus. Ad Regiam Societatem Anglicanam*. Nürnberg, 1700. A2v.

²⁰ *Stoye*, 1994. 342. o.

²¹ *Stoye*, 1994. 309. o.

frakciók tagjairól).²² Ennél azonban mélyebb értelemben, hivatását, személyiségének lényegét tekintve is kém volt. Legfőbb passziója a hírszerzés volt. Minden érdekelte: a matematika és asztronómia rejtélyei, ellenséges hadseregek felszereltsége, a Boszporusz vize, a Duna és a Tisza halai, a béketárgyalásokat folytató diplomaták szándékai, elfoglalt vagy elfoglalandó területek múltja és közetei, távoli népek nyelve és szokásai. Talán az egyik leggyakrabban, szinte vallásos áhitattal használt szava az *Informazione*. Másrészt mániákusan sokat foglalkozott az értesülések rendszerezésével, visszatartásával és áramoltatásával, az információs körök és hálózatok elhatárolásával egymástól – általában a határok kérdésével. Pszichológiai telitalálat volt őt éppen határmegállapító biztosnak kinevezni. Ebből kiindulva úgy vélem, hátrahagyott iratainak titkait csak a saját módszere tárhatja fel, méghozzá a kémkedés egy sajátos segédtudománya. A Marsili-hagyaték kutatása archeológiai munka. Az egyes projektumok, a félig kész vagy befejezett, de később más művekbe beépített szövegek sokszor egymástól nehezen elkülöníthető rétegeket alkotnak, ráadásul sok esetben a gróf különböző státusú munkatársai – térképészek, politikai tanácsadók, tudományos szakértők – közreműködése nehezen különíthető el a saját produkciótól. Ezért az anyag eredeti rendjére vonatkozó feltevéseimet intertextuális vizsgálatra építem, amelynek során egy olyan munkatárs szövegeinek Marsilire gyakorolt hatását vizsgálom, aki úgy tűnik, a többiekénél fontosabb szerepet játszott a hagyaték rétegeinek alakításában. A nemzetépítő, pánhorvát és illír ideológiát megálmodó polihisztor, Pavao Vitezović Ritter és a birodalmi ideológus Marsili együttműködésének eszmetörténeti bemutatása, a párhuzamok és különbségek analízise nem ennek az írásnak a feladata,²³ de a szorosan vett filológiai kapcsolatok demonstrálásától nem tekinthetek el. Végül pedig Marsili *Acta executionis pacis* című iratkiadási tervének és az azóta a szakirodalomban megfogalmazódott egyéb elképzelések tanúságainak hasznosításával saját javaslatot is teszek egy új Marsili-kiadásra és az ehhez szükséges kutatások összehangolására.

Armisillo lovag szerelmei

Kezdjük a szenvedélytelen, hideg fejű katona és bürokrata mítoszával. Ha valaki figyelmesen olvassa Marsili önéletrajzát, két erős érzelmi motívumra is fölfigyelhet benne. Az egyik a szerencsétlenül végződött szerelmi történetek szála. A tanulmányútjáról 1678-ban hazatért fiatal gróftól jóakarói bevéleltatják a városi nemességet képviselő nyolcas tanács testületébe, ahol Marsili azzal véteti észre magát, hogy farsangi ünnepeket szervezve, új életre kelti a lovagi torna régen kihalt szokását. Maga is harcba száll a Marsillióból anagrammával képzett „Armisillo” név alatt, s a vetélytársait kihívó levélben azt hirdeti: egy lovag lelkét sokkal inkább meg kell hogy indítsa a dicsőségvágy, mint a szerelem. Ámde, mint írja, három nap sem telik el, és máris ez utóbbi hálójában találja magát: a karnevált záró utolsó esti bálon nem tud elszakadni a szép Eleonora Zambecchitől. Tudja, hogy nem sok esélye van: Eleonora nemcsak szép, de vagyonos is,

---

²² A Konstantinápolyba tartó angol követségben végzett kémtevékenységről, a lelepleződés nyomán kirobbanó botrányról lásd uo. 101–118. o.

²³ A kérdéstről tartott előadásom (*Real Heroes with Hindsight: Marsigli's Mission in the Recaptured Territories in South-Hungary*) megjelenés alatt a „Whose Love of Which Country? Towards an Intellectual History of Patriotic Discourses in the Early-Modern Period” c. konferencia (Central European University, Budapest, 2006. május 20–21.) kötetében.

míg az ő számára testvérei sokasága, a szűkös anyagiak szinte lehetetlenné teszik, hogy házasságban reménykedjen. Miután látványos díszletek közt, antik mintára díszített diadalkocsiról szerenádot ad szíve hölgyének, megkísérli a lehetetlent, dicsőséget keresni indul a világba, ám még matematikai stúdióit sem fejezi be a padovai egyetemen, amikor érkezik a hír Zambecchi kisasszony esküvőjéről. Elkeseredésében kéri apját, hogy csatlakozhasson a Konstantinápolyba induló velencei követséghez – így kezdődik évtizedekig tartó vándorlása.²⁴ A másik keserű csalódás éppen a török birodalom fővárosában éri: beleszeret a francia nagykövet gyönyörű leányába (akit még maga a szultán is igyekezett megfestetni a maga számára, annyira elbűvölte a szépsége), s a leány viszonozza is az érzelmeit, ám ez a szerelem sem teljesülhet be. A nagykövet egy gazdag normandiai lovaghoz akarja adni a leányt, Marsili eleinte párbajozni szeretne az intrikáló vetélytárssal, majd barátai rábeszélésre erről is lemond. „Érzelmemet elfojtva belenyugodtam, hogy azé legyen a szerencse, aki megérdemli” – írja önéletrajzában.²⁵

Hősünk másik erős érzelmi motivációja a hazájához kötődött. Ezen a ponton tanácsos körültekintően fogalmazni: a bolognai gróftól erős érzelmek fűtték Bolognához (szótárában a „Patria” alatt mindig szülővárosa értendő), azonban ezen érzelmek bonyolultabbak annál, minthogy egyszerűen „hazaszeretnek” nevezhetnénk őket. A gróf már egészen fiatalon elvagyódott városából és a szűkös karrierlehetőségeket kínáló Itáliából. Húsz éves sincs még, és a livornói kikötőben együtt nézi a messze távolba induló hajókat a fiatal Montecuccoli gróffal, akinek apja már megalapozta a szerencsését a Habsburg Birodalom fővárosában.²⁶ Elhatározza, hogy ő is ott próbál sikerre vergődni. Röviddel azután, hogy császári szolgálatba lépett, török fogságba esik Magyarországon. Amikor 1684-ben velencei jóakarói kiváltják a rabságból, alig várja hogy hazaérjen, ujjongó lélekkel siet Pátriájába megpihenni. Ám szülővárosában arról értesül, hogy egy ismeretlen bérgyilkos már fel is vette a tiszteletdíj egy részét azért, hogy őt mielőbb megölje. „Ez az eset – mint írja –, amelyből megismerhettem nemzetem határtalan gonoszságát, annyira meggyűlöltette velem hazámat, hogy nem törődve szüleim és barátaim szeretetteljes figyelmeztetéseivel, akik eltanácsoltak volna attól, hogy ismét a háború viharába keveredjem, Innsbruck felé vettem az irányt...”²⁷ Kis híján két évtized telik el, mire viszontlátja Bolognát. Vándorlásai során felhalmozott gyűjteményeit, az értékes kéziratokat, szobrokat, ásványokat részletekben mind hazaküldi, s mire a császári kegyből végleg kiesve maga is visszatér, hazagyűlölete is megenyhült. Saját vallomása szerint már hosszú évekkorábban megfogalmazott benne egy oktatói foglalkozó, a modern matematika és a természettudományok eredményeit terjesztő tudományos intézet alapításának terve; ám utólag különös indoklást ad a motivációiról. Az ötlet, mint írja, azért született, hogy „használgak és szolgáljak vele a Hazának, s főként a Haza nemeseinek, közelebről hogy azon területeken képezhessék magukat az ifjak, amelyek jó katonává tesznek valakit; úgy képzeltem, hogy ilyen segítséggel képesek lennének kitörni az otthoni tespedésből, és szerencséjük nyomába eredni”.²⁸ Azért

---

²⁴ Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili messa in luce nel II centenario dalla morte di lui dal Comitato Marsiliano. (A cura di Emilio Lovarini.) Bologna, 1930. 7–8. o.

²⁵ Uo. 21–27. o.

²⁶ Autobiografia, 6. o.

²⁷ Uo. 62–63. o.

²⁸ Luigi Ferdinando Marsili: Istruzione finale al signor Biagio Antonio Ferrari per la riduzione e regolamento migliore dell’ Istituto. Közli. Ettore Bortolotti: La fondazione dell’ Istituto e la Riforma dello „Studio” di Bologna. In: Memorie, 1930. 420. o.

menteni haza a tudást, a szellemi kincseket, hogy azok másokat is képessé tegyenek a haza elhagyására – igencsak sajátos formája a hazaszeretetnek, de ez még tekinthető egyfajta olasz nemzeti sajátosságnak is. Az viszont Marsilire jellemző egyéni vonás, hogy az Intézetet kis híján mégis másutt alapította meg. Mikor ugyanis Filippo testvére a gróf szemére veti, hogy „sem ő, sem a család többi tagja nem tűri többé ezt a kuplerájt a palotában”²⁹ (a hazahozott és hazaküldött tudományos gyűjtemény a családi otthon szobáit és folyosóit foglalta el), a felháborodott Marsilit a város pápai legátusa is alig tudja lebeszélni róla, hogy ne szállítsa át Franciaországba az egész anyagot, „ott hagyva emlékezetet” magáról.

A történetek tanulsága közös. A hazáról való lemondás, az azonnali távozás ötlete ugyanazon lelki mechanizmus eredménye, amely korábban a nőkről való lemondást is eredményezte. Lehetnek egy kémnek érzelmei? Bizonyára, de szívesen szublimálja őket. Egy nő vagy a Haza túl hétköznapi, ráadásul folytonos változásnak kitett objektumok, nehéz kötődni hozzájuk. Az igazi kém megbízhatóbb, nagyobb hatalmú információgazdára vágyik. A benne rekedt érzelmi energiákat Marsili egy egyszerre szimbolikus és valós személyre: a Német-Római császárra transzponálta. Érdemes megfigyelni, milyen szavakkal írja le a fogsága utáni első találkozást Lipóttal: „A Fenség maga végtelen jóssággal engedte hogy lábai elé boruljak, és tudatta velem, mennyire boldog, hogy visszakaptam szabadságomat, s visszatértem fejedelmi szolgálatába.”³⁰ Mintha csak szerelmi vallomást olvasnánk! Az élete végén elkészült nagy tudományos mű, amelyet eredetileg Lipót megbízásából kezdett írni, ugyanennek az érzésnek a továbbélését mutatja. A *Danubius* bevezetője a megcsalt, de elárulójaéhoz továbbra is hűségesen ragaszkodó szerelmes panaszát visszhangozza: „Ó, szerencsétlen mű, mely elvesztette oltalmazóját, támogatóját! Művemnek más oltalmazót, más támogatót keresni bizony méltatlannak tűnik, mert hát egyedül a császárnak köszönhető, egyedül őt illeti. Senkinek se legyen ezért ajánlva, és senki pártfogására se támaszkodjon.”³¹

A Duna-medence középső szakaszát feldolgozó tudományos mű a maga csonkaságában is (azzal, hogy a Habsburg fennhatóság alatti részre koncentrált) őrzi a születését előmozdító politikai szándék lenyomatát. Az, hogy Marsili a politikát tudományos alapon művelte, Raffaella Gherardi kutatásai nyomán ma már közhelynek számít. A polihistor katona fáradhatatlanul gyűjtötte a töröktől újonnan visszahódított területek múltjára, népességére, geográfiai, gazdasági, vallási viszonyaira vonatkozó információkat, hogy az uralkodónak és minisztereinek küldött jelentéseiben racionális javaslatokat tehessen a jól kormányozható Állam megszervezésére, a kereskedelem, a közlekedés, a postaszolgálat hatékony működtetésére, a területek katonai védelmére s egyszersmind a határos török vidékekkel való hasznot eredményező kapcsolatok, együttélési formák kialakítására. Vízióját természetesen azzal indokolta, hogy a Habsburg monarchiának egyenrangúvá kell válnia a nagy rivális európai államokkal, de valójában jobban érdekelte az ország belső megszervezése: Marsili egy minden alattvalója számára otthonos, jólétet és biztonságot garantáló, igazságos, soknemzetiségű birodalomról álmódott, egy nemzetek feletti hivatali, gazdasági és katonai elit vezetésével. (Ez természetesen implikálta volna az öröklött

---

²⁹ „... doveti sentire una mattina da lui stesso che non si voleva nè da lui nè da gli altri della famiglia questo bordello nel Palazzo”. Uo. 422. o.

³⁰ Autobiografia, 63.

³¹ *Marsigli*, 2004. 347. o. (Deák Antal András fordítása.)

kiváltságok jelentőségének csökkentését, az etnikumok tudatos keverését, magyarányú áttelepítéseket, a folytonos mozgást; ez másfelől a társadalom vertikumában is mobilitást, a tehetség számára megnyíló karrierlehetőségeket eredményezett volna.³² A racionális, tudományos módszerek bevitele a politikába azonban csak a felszínen mutatkozó jele a Rend utáni szinte irracionális vágyak. Marsili kulcsfogalmaiban (*buon ordine, buon governo, commercio, traffico* stb.), a rendezett és igazságos, általános jólétet biztosító, utópisztikus Állam utáni vágyában nem nehéz felfedezni a kisszerű, gonosz, az érzéseknek az anyagi szempontokat útjába állító „Haza” komplementer párját, az idealizált Uralkodóhoz való viszonyulásában a szerelmi szenvedély hangját, tudományosan megalapozott politikai véleményeiben a vallásos diskurzus logikáját, egyfajta negatív teológiát. A szakirodalom által sokat emlegetett „nyelvváltást”, az olaszról a latinra való áttérésben (amelyet sokan azzal magyaráznak, hogy Marsili így érthette el a nemzetközi tudományos közvéleményt), a magam részéről inkább politikai motivációt fedezek fel. A Duna-medence latinitásának hangsúlyozása, az ókori emlékek demonstratív ismertetése részben a Habsburg monarcha (a Német-római császár) hatalmának szimbolikus legitimitációt szolgálja, részben pedig a nemrég még barbár világ klasszikus mintájú rendezhetőségének ideáját sugallja.³³

Illíria és Hungária – Illíria vagy Hungária?

Milyen haszonnal járnak a fenti megfontolások a gróf gondosan rendezett (és szerteágazó voltában mégis szinte áttekinthetetlen) irathagyatékának kutatásában? Elképzelésem szerint azzal, hogy a továbbiakban nem próbáljuk elválasztani a tudományos szövegeket (pl. természettudományos értekezések, történeti összefoglalások stb.) a politikai szövegektől (memorandumok, relációk, diplomáciai és katonai iratok), hanem megkíséreljük a tudományos szövegeket is politikai logika alapján rendszerezni – s ha így járunk el, könnyebb lesz a hagyaték különböző tematikus rétegeit feltárni. E rétegeket, bár a kronológia bonyolultabb, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért három időszak köré rendezem: 1688–1692 (a Szerémség határainak felmérése, valamint előzetes tájékozódás egy lehetséges déli Habsburg–török határ kialakításának céljából); 1699–1701 (a karlócai béke utáni határfelmérés, a hozzá kapcsolódó szakértői és tudományos munka); 1708–1730 (a Bolognában töltött évtizedek, a *Danubius* kiadása, a *Stato militare* publikálásának előkészítése).

Az első fázissal kapcsolatban a legteljesebb tájékoztatást egy jóval későbbi (1721-es) szöveg nyújtja. Marsili a saját keleti (görög, héber, arab, perzsa, rutén és „illír”) könyveinek katalógusa elé szánta bevezetőül, s bár olaszul írta, később latinra is lefordíttatta. Az ajánlólevél ismerős módon kezdődik: „Mielőtt elhagynám Hazámat és Itáliát, két kötelességnek szeretnék eleget tenni...” A katalógus végül kéziratban maradt,³⁴ de a dedikáció szövege mind latin, mind olasz változatában többször is publikálásra került, legutóbb 1930-

³² Lásd *Raffaella Gherardi*: Introduzione. In: *Marsili: Relazioni*. I. k. 9–32. o.

³³ Vö. *Stoye*, 1994. 148–149. o.

³⁴ Index librorum Bibliothecae Marsiliana Graecorum, Latinorum, Hebraicorum, Arabicorum, Turcicorum et Persicorum, nec non Ruthenico et Illirico sermone, tum manuscriptorum, tum impressorum, opera *Josephi Simoni Assemani*. BUB FM Ms. 2951.

U N I O N E
D I C O S E D I R E T T E
A M O S T R A R E
L O S T A T O M I L I T A R E
D E L L ' I M P E R O O T T O M A N N O ,
I N C R E M E N T O , E D E C R E M E N T O D E L M E D E S I M O .

E C L A I R C I S S E M E N S
P R E L I M I N A I R E S
S U R
L ' E T A T M I L I T A I R E
D E L ' E M P I R E O T T O M A N ,
S E S P R O G R È S ,
E T S A D E C A D E N C E .

A Stato Militare cımlapja

ban.³⁵ Marsili itt látszólag tisztán eruditus narrációba illeszti katonai és diplomáciai ténykedését. Olybá tűnik, mintha főként tudományos érdeklődését kielégítendő kísérte volna a felszabadító császári csapatokat – Buda ostromának leírásánál számol be például arról, ahogy a holttestekkel borított utcákról, a mecsetekből és a már lángokban álló zsidó negyed házaiból egymás után mentette ki a Corvina-kódexek még ott található maradványait. Érthető módon ebből a híradásból az olasz orientalistákat főként a perzsa és arab kódexekre vonatkozó utalások,³⁶ míg a magyar kutatókat a Corvinák sorsát illető információk érdekelték.³⁷ A délszláv kultúra kutatói azonban máig nem figyeltek fel rá, pedig a szöveg nemcsak arról számol be, hogy Marsili a Belgrád és Nis 1689-i és 90-i elfoglalása után rendelkezésére álló rövid időben máris megkezdte az „illír nyelvű nyomtatott könyvek és kéziratok” (*libri stampati, e manoscritti in lingua illirica*) gyűjtését, hanem konkrét útmutatást is ad arra nézve, hogy mi legyen a sorsa az általa végül összegyűjtött, de nem publikált anyagnak. Először, mint írja, egy forrásgyűjtemény kiadására gondolt, amelynek címe *Biblioteca de i Fragmenti della Storia Illirica dopo la decadenza massime dell' Impero Greco* lett volna. Ebben megakadályozta az, hogy a területet hamarosan visszafoglalta a török. Marsili szándéka egy nagy balkáni történeti adattár összeállítása volt (a „Balkánt” itt szélesebb értelemben véve, amelynek fogalmába Magyarország és Erdély is beletartozik). Ehhez az adattárhoz gyűjtötte fáradhatatlan szorgalommal az anyagot a térség múltjáról, kultúrájáról, gazdaságáról, földrajzi jellemzőiről, ilyen céllal bővítette és tökéletesítette évtizedeken át a kor legmagasabb színvonalán álló térképgyűjteményét. Kérdés persze, hogy valóban megsemmisült vagy sosem készült el a tervezett mű? Nos, ha abból indulok ki, hogy az adattár mégiscsak politikai célokot szolgált volna a tudományos célokon túl, akkor ha nem is ilyen címen, de kiemelhető és rekonstruálható egy érdekes szelet a bolognai Marsili-iratok közül. A gyűjtemény 108. kötete a *Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici* címet viseli, amely az 1690 körüli ismeretanyagot dolgozza fel, kiadásra előkészítve, az *Olvasóhoz* szóló ajánlással. A 130 lap terjedelmű szöveg azonban hiányos, legalábbis annak tűnhet. A 14 könyvből csak 8 készült el, Bulgária, Szerbia, Valachia (Oláhország), Moldva, Thrákia és Erdély rövid ismertetése; a kötetben nem szerepel a bevezetésben és a címben is ígért Illír-írási leírás, s hiányoznak az ugyancsak említett genealógiai táblák is. Azonban a kötés belső oldalán útbaigazít Marsili egy utólagos bejegyzése: „Ez a Mysiáról Dáciáról és az Illirikumról szóló értekezés össze-szerkesztendő a Magyar Királyság földrajzi leírását tartalmazó kötettel, amelyben az itt hivatkozott leszármazási fák megtalálhatók.”³⁸ A kérdéses kötetet nem nehéz megtalálni: a 28. számú kéziratkötegről van szó, amely a magyar királyság történetét ismerteti Bonfini és Szentiványi Márton nyomán, majd a hozzá tartozó balkáni országokét. Az utóbbiakra fő forrása Mauro Orbini nagy szláv története,³⁹ de felhasználja a studenica-i szerbiai kolosto-

³⁵ A levelet (Lettera di prefazione a mons. ill.mo Passionei) közli *Albano Sorbelli: Lettera-prefazione al catalogo dei manoscritti orientali*. In: *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili raccolti e pubblicati nel II centenario dalla morte*. (A cura del Comitato Marsiliano.) Bologna, 1930. 167–186. o. (A levél szövege: 173. o. skk.)

³⁶ *A. M. Piemontese: Catalogo dei manoscritti persiani conservati nelle biblioteche d' Italia*. Roma, 1989. 3–35. o.

³⁷ *Csapodi Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*. Budapest, 1984.

³⁸ „Questo trattato delle Misie, Dacie ed Illirico deve essere conciliato con il volume della Geografia della Monarchia Ungara, dove sono gli Arbori Genealogici citati in questo”. BUB FM Ms. 108.

³⁹ *Mauro Orbini: Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*. Pesaro, 1601. Vö. *Giovanna Brogi Bercoff: Il 'Regno deli Slavi' di Mauro Orbini e la storiografia europea del Cinquecento*. *Ricerche*

rokban talált krónika-kéziratokat is.⁴⁰ A genealógiai táblák és a hozzájuk tartozó rövid értekezések a magyar uralkodóházak és az erdélyi fejedelmek mellett dalmát, horvát és szerb dinasztiákat mutatnak be. A cím (*Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa, nimirum: Hungariam veram, Bosnam, Serviam, Croatiam, Sclavoniam, Erzegovinam, Moldaviam, Valachiam, Transylvaniam, Banatum Temesvariensem, Bulgariam*) természetesen itt is többet ígér, mint amennyi a 180 lapon elérhető, de az előbbi kötettel összekapcsolva az anyag valóban kiad egy monografikus ismertetést a közép-európai régióról, a szöveget megelőzően rendkívül magas színvonalon kivitelezett térképek sokaságával. A címlapra – félreértések elkerülése végett – itt is odaírta Marsili: „Ez az értekezés, egyesítve a Mysiát tárgyaló írással, kinyomtatandó”.⁴¹ A két volumenből tehát, a 108-ból és a 28-ból, összeáll az alapszöveg, amely a későbbi tudományos és politikai művek kiindulópontjának tekinthető.

Olyan képlékeny anyagról van szó, amely aszerint változtatja majd nemcsak formáját, hanem ideológiai magját is, hogy éppen milyen aktuális politikai helyzethez kívánja igazítani a szerző. Az előbbi mű, a *Descrittione*, nagy távlatból tekint a térségre, az Adriától a Fekete-tengerig terjedő lehetséges határvidéket írja le: a török ellen jól védhető hegyvidéki határvonalra gondol, s a mű végén pedig az ukrán és tatár területek felőli védelemre is kitér.⁴² A kilencvenes évek elején megtorpanó hadműveletek, a törökök átmeneti sikerei Marsili figyelmének súlypontját áthelyezik a szűkebben vett Magyar Királyságra. A korábban kizárólag „birodalmi” madártávlatból szemlélt balkáni országok közül főként azok kezdik érdekelni, amelyeknek valamilyen államjogi kapcsolatuk volt a múltban a magyar koronával, hiszen egy lehetséges béketárgyaláson a történeti jog szempontja is érvényesíthető. A *Monarchia Ungarica*, mint magából a szövegből kiderül, már közvetlenül a karlócai békekötést követő hónapok terméke,⁴³ látszik is a sietős szövegezésből, az országleírásokat és históriákat praktikus felváltó genealógiák beiktatásából. Az eredetileg olasz szöveget Marsili latinra cseréli, amit az indokol, hogy ekkor már az első mű számára ideálisnak elképzelt szűkebb elit (államférfiakból álló) publikum helyett tágabb, a térség iránt nem csupán politikai szempontból érdeklődő eruditus európai olvasóközönségre gondol. Mindazonáltal, annak ellenére, hogy a tervezett munka két része két különböző időpontban, két eltérő nyelven készült, szorosan összetartoznak, legalábbis maga Marsili úgy ítéli meg, hogy összefésülhetők. Feltehetőleg már az első terv elé is szánt egy történeti vázlatot a magyarországi „rebellek” eredetéről és jellegéről. *Memorie e introduzione all' istoria della ribellione d' Ungheria* címen megvan

---

slavistiche, 24–26 (1977–1979). 119–156. o. *Franjo Šanjek*: Povijesni pogledi Mavra Orbinija. In: *Mavro Orbini*: Kraljevstvo Slavena. (Prev. *Snježana Husić*. Priir. *Franjo Šanjek*.) Zagreb, 1999. 7–45. o.

⁴⁰ „Mihi circa hanc Nemaniorum Genealogiam duo potiores occurrerunt inter alios: unus videlicet Maurus Orbinius, Ragusaeus patria et abbas Melitensis, optimus antiquitatum scriptor Slavicarum, aliaque manuscripta perantiqua, quae dum in Servia castra sequebar Caesaris, mihi ibidem Studeniza inventa sunt in monasterio...” BUB FM Ms. 28. szltan (Ad tabulam genealogicam regum Nemaniorum apodixis). A kolostorok kéziratainak gyűjtéséről vö. *Marsili*: Lettera di prefazione, 184. o.

⁴¹ „Questo trattato unito al Volume del Trattato delle Misie è compito per stamparsi”. BUB FM Ms. 28.

⁴² A két mű összetartozására már Veress Endre felhívta a figyelmet (*Veress*: A bolognai Marsigli-iratok, 36–37. o.). Röviden ismerteteti őket *Stoye*, 1994. 161–162. o., valamint *Deák*, 2004. 32–33. és 37. o.

⁴³ A Mátyás által kinevezett Miklós bosnyák király fiának, Lőrincnek a szerémségi Újlakon (Ilok) található sírkövét Marsili a karlócai békét követő határfelmérése során rajzolta le; BUB FM Ms. 28. szltan (Ad tabulam genealogicam regum Bosnae apodixis).

MONARCHIA HUNGARICA

IN SUA REGNA, PRINCIPATUS ET DUCATUS

divisa.

nimirum

Hungariam veram, Bosnam, Serviam
Croatiam, Sclavoniam, Crisovaniam, Moldavia
Valachiam, Transylvaniam, Bucaram et Sibiriam
caetera; Bulgariam.

Note particulari:

Cuncta ista regna et Principatus etc. Ducatus, in unam Imperium hunc
unienda: Hungariae ista imperia facienda est, prout fuit dictum et
Ducer, ut in Bosnia sedetur.

Regna Sclavonic componenda est ex totius Limitarum et una Sibiriam
de Sivo flumine, et fragmenta quibusdam Druis, alius mediterraneis
partibus, exceptis Sibirica, Portugalia, quae noniam ab hoc sedetur.

Ajungenda sunt quoque fragmenta omnia Genealogica familiae Croatiae
quae a fide Christophoro Orthodoxa, ad Madra medeniam respectant.

A Monarchia Hungarica címlapja a bolognai Marsili-gyűjteményben, BUB FM Ms. 28.

Kotromanovich

Christich

Jablanovich

TABULA GENEALOGICA REGUM BOSNÆ

COTROMANNUS,

natus Germanus, Aulicus à Rege suo Hungaro iustus, Bosnam invadit, et expugnat, à quo post Banus totius Bosnæ constituitur.

STEPHANUS I.

à Cotromanno descendens, post aliquot sui Generis Prædecessores Bosnæ Banus succedit, mor. an. 1310. Ux. Elisabeth.

STEPHAN. II. Banus Bosnæ, m. an. 1357. Ux.	NINOSLAUS Concubina N.	VLADISLAUS Ux. N.	CATILIENA Ux. Comitis Andree. Roma mortua et sepulta in tē, plo Minerva.	DANIZA
--	----------------------------------	-----------------------------	--	---------------

ELISAB.
Ux. Ludovici I. Hungaria Regis.

DABISCA,
Filius naturalis, Ux. Zvetiza, Croata, ex Familia Com. Nelipetz. et Concubin. Rex Bosnia postea factus.

VUCHICH
Banus Bosnæ intrusus, et deieci.

TUARTCO I.
Banus Bosnæ, primus Rex coronatur an. 1326. Stephanus Miricæ dicit, m. an. 1341. Ux. I. Dorothea. II. Ielliza. et Concubina Vucoslava, ex qua filius.

VLADISLAUS,
Spurius, Rebells capus obsecratur.

PURCHIA, VUK,
Spurius, Rebells capus transiuga. Spurius, Rebells capus incarceratur.

OSTOIA
Christich, Rex Bosnæ. Ux. Oruba, Jetiza. m. 1435.

STEPHAN. Jablanovich,
Rex Bosnæ. m. in celibatu.

TUARTCO II.
Scurio ditus, Rex Bosnæ. Ux. Jellina, ex Familia Jablanovirhia.

TOMASC,
Pauli Christich Filius, Rex Bosnæ. Ux. Catharina Caffaccia. Concubina Voiaacia, ex qua nati.

RADIVOI
pro Patris Corona in cassum certat.

STEPHANUS
Rex Bosnæ, à Machumete vivus excoriatur. Ux. Maria, Lazari Despot in Ser. via filia

N.
mortuus et sepultus Meledæ in Aede B. Virg. Patrum Ord. S. Benedicti.

Laurentij monumentū.

NICOLAUS,
occupata Bosnæ, Rex ab Hungaro Bosnæ denominatus, antea Regnorum Slavoniae, Croatiae et Dalmatiae Banus, victitabat in Sirmio Ducatu Vlakij, ubi m. et sepultus. Ux. Catharina.

LAURENTIUS
Patrem in Ducatu Sirmienti constitutione Regie Hung. subsecutus, Vlakij m. et sepultus; cuius et Patris monumenta vide

Nicolai monumentū

A bosnyák uralkodók leszármazását bemutató fejezet Marsili rajzaival, BUB FM Ms. 28.

iratai között a téma olasz nyelvű kidolgozása.⁴⁴ Az ötlethez azonban később is ragaszkodni látszik, hiszen ennek elkészítette bővebb verzióját is, Thökölyvel a középpontban (*Epitome della ribellione d' Ungheria*).⁴⁵ Célja nyilván az volt, hogy a lázadásra hajlamos magyarok pszichohistóriai és nemzetkarakterológiai bemutatásával legitimálja a töröktől visszahódított és még visszafoglalandó területek abszolutista megszervezését, a tradicionális arisztokráciák hatalmának visszaszorítását, a modernizáló igazgatási törekvéseket.⁴⁶

A tervezett megjelenésnek azonban nem csupán az akadályja, hogy 1702 után már egy másik háború (a spanyol örökösödési háború) kötötte le Marsili erejét és idejét, hanem egy fontos találkozás is. 1699 szeptemberében a horvát rendek helyi szakértőt küldenek Marsili mellé, aki azután alaposan megváltoztatja a császári határfelmérő biztos vízióinak irányát. Pavao Ritter Vitezović az Adria parti Senj városában született, elhorvátosodott elzászi német bevándorlók leszármazottjaként (felmenői Habsburg katonának és tisztviselőnek voltak a katonai határvidéken). A horvát nemzeti irodalmi nyelv egyik legfontosabb egységesítője, költő, tudós, nyomdász, történétíró, a nagyhorvát állam megálmodója, enciklopedikus műveltségű értelmiségi, aki a karlócai határfelmérő bizottság mellé kirendelt szakértőként két éven keresztül Marsili legszorosabb munkatársaként tevékenykedett.⁴⁷

A horvát purgatórium⁴⁸

A két tudós politikus közötti első kapcsolatfelvétel hivatalos úton szerveződik. A török–Habsburg határ kijelölésére érkezett Marsili az első olyan ponton, amellyel kapcsolatban lényeges nézeteltérések merültek fel (az Una folyó menti „rég” és „új” Novi helyiség hovartartozásáról)⁴⁹ hosszabb időre letáborozott. Június folyamán írott jelentéseiből tudjuk, hogy a gróf nem messze a kérdéses területtől, Dubicán, tanácskozást tartott a horvát vicebánnal és a határőrvidék magasabb rangú tisztjeivel.⁵⁰ Ekkor vetődhetett fel a szakértő szükségességének kérdése, s feltehetőleg a Marsili mellett tartózkodó Stjepan Jelačić vicebán javasolta Vitezovićot. Jelačić szeptemberben a történeti informá-

⁴⁴ BUB FM Ms. 28.

⁴⁵ *Epitome della ribellione d' Ungheria con annesso il prodomo del protocollo de' moderni confini cesarei-ottomani*. BUB FM Ms. 70. (Fasc. 10.)

⁴⁶ A két történeti kompendiumról ismertetést ad *Zsuzsanna Rozsnyói*: Luigi Ferdinando Marsili e gli ungheresi. Alcune considerazioni sul Marsili storico. In: „Hungarica varietas”. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria. (A cura di Adriano Papo, Gizella Nemeth.) Mariano del Friuli, 2002. 133–135. o.

⁴⁷ Máiig használatos, alapvető monográfia *Vjekoslav Klaić*: Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713). Zagreb, 1914. Ld. még *Josip Bratulić*: Oživjela Hrvatska u obzoru života i djela Pavla Rittera Vitezovića. In: *Pavao Ritter Vitezović*: Oživjela Hrvatska. (Preveo Zlatko Pleše.) Zagreb, 1997. 7–40. o.; valamint *Zrinka Blažević*: Vitezovića Hrvatska između stvarnosti i utopije. Zagreb, 2002. A Marsili és Vitezović közötti együttműködésről *Uő*: Performing National Identity: The Case of Ritter Vitezović (1652–1713). *National Identities*, 5 (2003). 3. sz. 251–267. o.

⁴⁸ A kifejezést maga Marsili használja, Lipót császárnak küldött 1699. okt. 29-i jelentésében: „Elhagyni egyszer valahára Horvátországot, olyan lesz, mint a szabadulás a purgatóriumból...” („L' uscire una di Croazia sarà liberarsi da un purgatorio...”). Marsili, Relazioni. I. k. 221. o.

⁴⁹ A problémát az okozta, hogy az Una folyó két partján két „Novi” nevű település volt (a „rég” és az „új” Novi), és mindkét fél mindkettőre (valamint a hozzájuk tartozó birtokokra is) igényt tartott, lásd *Stoye*, 1994. 186–187. o.

⁵⁰ Lásd az 1699. jún. 12-i jelentésben: *Marsili*: Relazioni. I. k. 82. o.

ciók után érdeklődő Marsilinek a következőket írja: „Időközben idehívtuk Paulus Ritter urat, egyébiránt a Lika és Krbava megyék vicekapitányát, aki tegnap vagy ma mindenképpen útnak indult. Jónéhány okirattal érkezik majd Méltóságod köszöntésére.”⁵¹

A Marsilihoz érkező Ritter hihetetlen gyorsasággal elkészíti a *Responsio ad postulata Aloysio Ferdinando Marsilio* című emlékiratát, amelyet már szeptember 25-én átnyújt megbízójának.⁵² Marsili két kérdést tett fel szakértőjének: az első Dalmácia állami státúrára, a második Horvátország határaitra vonatkozott. Miért éppen ezek érdekelték? Marsili már az 1690 körüli béketapogatások alkalmával felfigyelt a „Dalmát Királyság” bizonytalan jogi helyzetére, írt is egy levelet bécsi pártfogójának, Kinsky kancellárnak, amelyben azt panaszolja, hogy mivel a térség összes államának sokszor változtak a határai a századok folyamán, a történetírók egymásnak ellentmondó zavaros véleményeket hangoztatnak a kérdésben, és a bizonytalanságokat eldöntő okleveleket pedig nehezen lehet találni.⁵³ A karlócai béketárgyalások utáni határkijelölésnél már kimondottan kényes témaként (*delicata materia*) jelent meg Dalmácia ügye, de érdekes módon nem a törökökkel, hanem a szövetséges Velencei Köztársasággal szemben. A török elleni Szent Ligát létrehozó szerződés 1684-ben úgy intézkedett, hogy siker esetén mind a Habsburg, mind a velencei fél jogosult új foglalásokra és elveszített területei visszaszerzésére, de egy feltétellel: „A háborúban szerzett vagy az elveszettekől visszaszerzett területek azt a felet illetik, amelyhez korábban tartoztak.”⁵⁴ A Velencei Köztársaság tehát megtarthatta azokat a területeket, amelyeket a Dalmát Királyságból a harcok során fegyverrel meghódított. A velenceiek éltek is a lehetőséggel, és jelentősen megnövelték dalmát birtokai területét, a földrajzi értelemben vett Dalmácia határain is túlterjeszkedve.

Marsili a helyszínen szerzett tapasztalatai alapján és politikai-kereskedelmi megfontolásoktól vezetve arra a következtetésre jutott, hogy a Habsburg Birodalom nem mondhat le a tengeri kijárat lehetőségéről, ezért információkat gyűjtött arra az eshetőségre, ha a nemzetközi jog normáira hivatkozva, a diplomácia eszközeivel vissza lehetne szerezni a Köztársaságtól a Rijekától Dubrovnikig húzódó tengerpart nagy részét (vagy akár egé-

⁵¹ „Interim advocavimus Dominum Paulum Ritter, alias Vice Comitem illorum Comitatum Likae et Corbaviae, qui heri aut hodie omnimode se accinxit itineri. Venietque ad obsequia Excell[entiae]ae V[est]rae cum nonnullis fundamentis.” BUB FM Ms. 63. (*Lettere ricevute nella divisione de' Confini della Schiavonia e Croazia*), 141r. Stephanus Jellachich Marsilinek, Novi, 1699. szeptember 14. Jelačić egészen 1700. áprilisáig Marsili kíséretében marad. Megjegyzendő, hogy külön feldolgozást igényelne Marsili útjának szervezése, kíséretének ellátása, a császári biztos konfliktusoktól sem mentes kapcsolata a horvát rendi gyűléssel, Batthyány Ádám bánnal, Stjepan Selišćević zágrábi püspökkel és a zágrábi káptalannal. Ennek iratanyaga csak részben található Bolognában (BUB FM Ms. 63. 99r–216v), a másik része Zágrábban van: Kaptolski i nadbiskupski arhiv: Epistolae ad Episcopos Zagrabienses, tomus XXVII., nr. 37, 82; tomus XXVIII., nr. 6, 13, 28, 30, 31, 34, 39, 45, 97; tomus XXIX., nr. 26; uo. Acta politica, tomus VI., nr. 478, 480. Državni arhiv Hrvatske: Acta commissionalia, kut. I. fasc. 1. nr. 47. A többi idevágó országgyűlési irat kiadva: Zaključci hrvatskog sabora. II. k. 1693–1713. (Pripremila dr. Josip Buturac et alii.) Zagreb, 1958. 195–197., 212. o.; Hrvatske kraljevske konferencije. I. k. 1689–1716. (Priredili Josip Barbić et alii.) Zagreb, 1985. 116., 118., 129., 134., 147., 151–152., 154., 155–156., 160., 162–163. o. A modernizáló törekvések és a rendi ellenállás problémájának általános áttekintése: *Jean Béranger*: Resistenza dei ceti alle riforme dell' Impero 1680–1710. In: *La dinamica statale austriaca*, 1981. 19–64. o.

⁵² BUB FM Ms. 103. 27r–34r. A szöveg publikálva: *Vitezović*: *Oživjela Hrvatska*. 1997. 187–215. o. Elemzése: *Blažević*: *Vitezovićeva Hrvatska*. 2002. 85–87. o.

⁵³ Marsili már ebben a datálatlan levélben biznyságot tesz a dalmát határ és Dalmácia kérdésében való komoly tájékozottságáról. BUB FM Ms. 54. (Manuscripti diversi, VI.) 701r–709r; autográf piszkozat.

⁵⁴ „Bello acquisita, sive rehabilita ex ablatiis, pro jure quibus antea pertinebant Partibus cedent”. *Jean Dumont*: *Corps universel diplomatique du droit des gens*. VII. k./2. Amsterdam, 1731. 72. o.

szét).⁵⁵ Ez volt tehát az a pont, ahol az államérdekeket szem előtt tartó császári diplomata Marsili, és a nemzet életterét növelni szándékozó horvát író, Pavao Ritter Vitezović érdekei és várakozásai találkoztak.

Marsili éppen 1699 szeptemberében beszámol a császárnak arról, hogy a velenceiek jogtalanul megszállva tartják az adriai tengerpart Senj városa és a Zermanja folyó torkolata közötti szakaszát, valamint a hátországot, Lika-Krbava megyét, amely pedig szerinte valaha a Magyar Királysághoz tartozott, ezért Lipótot illetné. Tudja, hogy az ügy rendezésére rendkívüli követ készül Bécsbe Velencéből, akinek munkáját a levéltárakban anyagot gyűjtő „uomini dotti” segítik, akik igazolni szeretnék, hogy a terület „Dalmácia” része. Ezért javasolja Lipótnak, hogy ő is gyűjtsen a saját álláspontját bizonyító iratokat a tárgyalások előtt. Marsili elképzelése azonban ekkor még nem megy túl azon, hogy „a Magyar Királyság kapjon vissza minden, Dalmácia határain túli területet, amit a velenceiek a mostani háborúban a Szent Liga szerződésének értelmében fegyverrel foglaltak el, Dalmácián kívül”.⁵⁶

Ennek a feladatnak a megoldásához volt szüksége Marsilinek a helyi viszonyokat és a kérdéses területek történelmét jól ismerő szakértőre. Ritter válasza azonban túlmélt legmerészebb reményein is. A *Responsió*ból kiderült, hogy Dalmácia államként nehezen, legfeljebb földrajzi fogalomként értelmezhető, így a kérdés inkább a Dalmáciát magában foglaló Horvát Királyság egykori határainak kiterjedése. Ettől kezdve a horvát költő és a császári küldött közötti együttműködés elmélyült eszmecserevé válik, amelyben egymást követik az újabb és újabb ötletek, s az ezeket dokumentáló jelentések és emlékiratok egyre bonyolultabban összeszövődő intertextuális kapcsolatba lépnek egymással. Ritter a *Responsio* után gyors egymásutánban két memorandumot is készít. Az egyiket – *Croatia* címmel – régi álmának szenteli: Horvátország történeti határainak kitágítását tűzi célul maga elé, közben azonban igyekszik a költői ihletnek szakmai, történelmi köntöst adni. Komparál, emendál, bőségesen idézi nagyszámú forrását – ám a lenyűgöző apparátus valójában csak arra szolgál, amivel hivatkozott szerzői (s különösen a legtöbbet hivatkozott Giovanni Lucio) aligha érthettek volna egyet: Ritter nemes egyszerűséggel Horvátországhoz „csatolja” Szerbiát, Boszniát, Isztriát és Dalmáciát.⁵⁷ A másik értekezés (*Disertatio Regni Croatiae*) szikárabb jogi érveléssel fejti ki: mivel Dalmácia csupán geográfiai értelemben definiálható, államként sohasem létezett (a magyar királyok csak az antik római hagyománynak adott tisztelet okán használták okleveleikben a „Regnum Dalmatiae” megnevezést), Lipót császár a szerződés értelmében legfeljebb a titulust engedhetette át a Kőztársaságnak; amíg tehát meggyőző bizonyítékkal nem állnak elő, „a velenceieknek [...] be kell érniük Dalmácia puszta nevével”, magára a területre nem jogsultak.⁵⁸

⁵⁵ A konfliktus velencei recepciója további kutatásokat igényelne. Alapvető irodalom: *Kenneth M. Setton: Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia, 1994. 389–415. o. Korabeli – Marsili által is ismert – feldolgozás: *Pietro Garzoni: I storia della repubblica di Venezia in tempo della Sacra Lega*. Venezia, 1707.

⁵⁶ „... restituaur Regno Ungariae quiddid per arma occupatum fuit a Venetis moderno bello iuxta fundamentum Sacri Federis, extra Dalmatia [Kiemelés tőlem: B. S.]”. *Marsili: Relazioni*. I. k. 182. o. (Az egész jelentés, 1699. szept. 11-ről uo., 167–182. o.)

⁵⁷ BUB FM Ms. 103. 35r–45r. (Ritter Vitezović értekezése; autográf). A kötet tartalomjegyzékében olvasható hosszabb címváltozat: *Croatiae erudita descriptio*. Elemző bemutatása: *Blažević: Vitezovićevea Hrvatska*. 2002. 87–88. o. (A latin szöveg kiadva ugyanitt a függelékben: 221–234. o.)

⁵⁸ „Regnum vero Dalmatiae quibus terminis circumscribi deberet, nusquam invenio; quod in solo nomine Provinciae a Romanis ita appellatae contentum, a Croatiae Ungariaeque Regibus honoris gratia Regni Croatiae

A tézist – korántsem meglepő módon – Marsili 1699 végén felterjesztett, Horvátországáról szóló összefoglaló relációjában látjuk viszont: Dalmácia, mint állam nem is létezett, mint földrajzi terület pedig Horvátországhoz tartozott, ezért akár az is igazolható volna, hogy a velenceieknek egyáltalán semmi történetileg igazolható joguk nincs annak birtoklására.⁵⁹ Marsili fel is készül „egy Horvátország Dalmácia irányában fekvő határaitól szóló írás elkészítésére”. Ebben pedig „a legjobb szakértőktől kapott információk szerint a Zrínyi család levéltára szolgálhat alaposabb felvilágosítással”⁶⁰. A levéltári kutatásokra nyilván Vitezovićot szemelte ki Marsili.

Vitezović tehát megkezdi a zágrábi levéltárakban a kutatást, és úgy tűnik, sikerül is nyomára akadnia a Zrínyi-levéltár okleveleinek. Legalábbis az a hatalmas regeszta-tömeg a kezébe kerül, amelyet a néhai Zrínyi Miklós horvát bán udvari papja, Marcus Forstall készített az Archivum Chaktorniensisben, mikor 1663-ban megbízást kapott a család történetének megírására. Hamarosan elkészül a Forstall-féle Zrínyi-genealógia másolata,⁶¹ amelyet Vitezović elküld Marsilinek, majd ezt követik az egyéb segédletek, amelyekkel a horvát polihisztor érveket kíván adni megbízója kezébe a velenceiekkel folytatott vitához.⁶² Marsilit már-már elragadja a hév: 1700. május 8-i relációjához való-ságos levéltári háborút előkészítő kutatási tervet mellékel. Kéri Lipótot, hogy biztosítson ügynökének hozzáférést a horvát szabor és a zágrábi káptalan irataihoz, bejutást a bécsi levéltárba, továbbá segítsen nyomára akadnia a Frangepán-, Karlović- és Zrínyi-levéltárak elveszett részeinek.⁶³ Marsili ezúttal is említést tesz arról a jelentésről, amelyet Dalmácia határaitól kíván írni. Ezt a relációt azonban nem küldte el végül; elkészülni is csak mintegy a fele készült el.⁶⁴ Marsili feltehetőleg munka közben változtatott addigi taktikáján. Valószínűleg érezte, hogy bármennyire is magukkal ragadóak Ritter Vitezovic gondolatmenetei és „cáfolhatatlan” történelmi érvei, mégis, politikai realitása csak a Dalmácia határától északra eső tengerparti rész visszakövetelésének lehet, ezért a nagyobb horde-rejű terv felterjesztését nem maga vállalta, hanem horvát munkatársát bízta meg vele. Az udvar reakciója igazolta a gróf körültekintését. A Dalmáciával kapcsolatos, Velence te-

---

titulo (uti etiam Ramae et Serbiae) adjunctum est. In nullis namque vel Rex, vel Banus praecise Dalmatiae, memoriis hactenus repertus nominatur: Slavonicorum proprie et proprie Maritimorum abundante Banorum memoria. Quare, in defectu meliorum de finibus Regni Dalmatiae probarum, Venetis (quibus, uti pro eodem praetenso Regno proba incumbit) solo catenus Dalmatiae nomine contentos esse, opus est.” Disertatio Regni Croatiae. BUB Fm Ms. 103. 130v–131r. Kiadva: *Blažević: Vitezovićeva Hrvatska*. 2002. 257–259. o.

⁵⁹ *Marsili: Relazioni*. I. k. 250. o. Az egész Horvátország-jelentés: 249–265. o.

⁶⁰ „...per terminare una scrittura dell’ estensione de’ limiti della Croazia rispettivamente alla Dalmazia”; „... secondo le informazioni avute da uomini più esperti si può dar il capo di trovare qualche miglior lume nell’ archivio della famiglia Sdrini”. Uo. II. k. 328. o.

⁶¹ *Marcus Forstall: Stemmatographia Mavortiae familiae comitum a Zrin*. Bolognai másolata Vitezović kézírásával: BUB FM Ms. 103. 277–321. A műről részletesen: *Bene Sándor: Öskeresök (A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere). Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003. 3–42. o.

⁶² A Vitezović–Marsili levelezést (BUB FM Ms. 79) kiadtam: *Bene Sándor: Pavao Ritter Vitezović levelei Luigi Ferdinando Marsilihoz (1699–1700)*. In: *Croato–Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko–mađarskih povijesnih veza – A horvát–magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. (Szerk. *Milka Jauk-Pinjak, Kiss Gy. Csaba, Nyomárkay István*.) Zagreb, 2002. 167–179. o. A levél, amelyben a Stemmatographiát említi: Zágráb. 1700. márc. 4.

⁶³ Peilok sull’ affare con i Veneti (az 1700. máj. 8-i reláció melléklete), *Marsili: Relazioni*. II. k. 331–332. o.

⁶⁴ BUB FM Ms. 70. (Miscellanea per la Commissione dei confini), IX. tétel: Principio di notizie sulla Parte Maritima della Croazia.

rületi igényeinek lefaragására alkalmas érvelést (amelyet Ritter *Regia Illyriorum Croatia* címmel nyújtott be Bucellini kancellárhoz)⁶⁵ lelkesen fogadták a Habsburg hivatalnokok, a merészebb politikai perspektívákat is felvillantó *Prodromus ad Croatiam redivivamot*⁶⁶ viszont már kevésbé, s végül Ritter nem arra kapott uralkodói megbízást, hogy Lipót *Rex totius Croatiae* titulását igazolja, hanem hogy a Magyar Királyság történeti jogát legitimálja a Dalmáciától északra eső részekre.⁶⁷

A bonyodalmas történet rekonstruálását azért tartottam elkerülhetetlennek, mert világgossá teszi, miért nem publikálta végül Marsili az 1690-ben elkezdett, majd 1699-ben kiegészített és nyomtatásra előkészített kéziratát. Ritterrel folytatott beszélgetéseim, a térség múltját tanulmányozva megértette, hogy a tervezett mű két része korántsem illeszthető össze problémátlanul. Eredetileg úgy gondolta, a *Monarchia Ungarica* folytatható lesz, mindössze a pár esztendővel korábban sietősen szövegezett „Balkán-fejezeteket” kell új kutatásai és a Vitezoviéctól kapott anyag segítségével bővítenie. Már a kézirat címlapján jelezte, hogy „adjungenda sunt quoque fragmenta quaeque genealogica familiarum Croaticarum”, azaz, hogy a művet tovább kell írni – csakhogy minél tovább írta (azaz minél több anyagot gyűjtött hozzá), annál világosabbá vált, hogy két koncepció ütközik saját elképzeléseiben. Az egyik – az eredeti, majd végül ismét felülkerekedő – szerint a töröktől visszafoglalt vidékek birtoklását a Habsburg-ház a magyar korona jogán legitimálhatja. A másik koncepció lényege abban állott, hogy a Habsburg uralkodó ne a magyar korona középkori eredetű jogaival támassza alá területi igényeit a Balkánon, hanem egész Horvátország (*tota Croatia*) királyaként olvassza egy államba a már visszahódított s a majd ezután meghódítandó szláv területeket.⁶⁸ Szláv területeken persze Vitezović az általa megálmodott teljes Illíriát (Nagy-Horvátországot) értette, amely legmerészebb terveiben magát Magyarországot is magába olvasztotta volna. Ennek történeti „bizonyítást” a későbbiek során egy szellemes genealógiai kombinációval igyekezett elvégezni: *Natales divo Ladislavo regi Slavoniae apostolo restituti* című, 1703-ban írott munkájá-

---

⁶⁵ A *Regia Illyriorum Croatia sive Croatia rediviva* c. emlékirat lelőhelye: Zagreb, Nacionalna i sveučilšna knjižnica, R 3570. Röviden ismerteti Blažević, 2002. 90–91. o.

⁶⁶ Az iratnak (amely természetesen a bolognai Marsili-fondban is megvan, BUB FM Ms. 103. fasc. IV.) két modem, kétnyelvű kiadása is készült, kitűnő kommentárokkal: *Pavao Ritter Vitezović: Oživljena Hrvatska*. (Prevela e priredila Zrinka Blažević.) Zagreb, 1997. (Biblioteka Latina & Graeca, XL.); a szöveg ebben: 61–141. o.

⁶⁷ *Klaić*, 1914. 164–166. o. Vö. még *Berlász Jenő*: Pavao Ritter-Vitezović az illirizmus szülőatyja (Magyar–horvát viszony a 17–18. század fordulóján). *Századok*, 1986. 943–1002. o. (Az emlékiratok bécsi fogadtatásáról 984–987. o.) *Berlász Jenő* tanulmány egyúttal a magyar nyelven rendelkezésre álló legteljesebb Ritter-pályakép.

⁶⁸ Az „egész Horvátország”-koncepcióról, a korabeli történeti és jogi irodalom összefüggésében: *Blažević*, 2002. 184–196. o. Egyúttal ő az, aki a szakirodalomban először állapítja meg, hogy a korábban Vitezovićnek tulajdonított pánhorvát vagy illír, nemzetépítő nacionalizmus valójában nem más, mint a Marsili által is képviselt abszolutista reformideológia nyelvének egyik dialektusa. A jelen tanulmányban csak érintem, s másutt foglalkozom az elképzelés forrásaival. Főként Ivan Mrnavić Tomko boszniai püspök és Pázmány Péter esztergomi érsek 1630-as évekbeli együttműködésével, lásd *Bene Sándor*: A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja. In: „Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. (Szerk. *Bene Sándor*.) Budapest, 2006. 89–124. o., valamint azzal a Zrínyi Miklós és Ráttkay György által képviselt horvát–magyar patrióta tradícióval (lásd *Bene Sándor*: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája. Budapest, 2000.), amelyet Vitezović *damnatio memoriae*val sújtott, s igyekezett kitörölni a horvát történelmi emlékezetből. (Míg a XX. századi szakirodalom, paradox módon, beépítette a Vitezović-féle illír-prejugoszláv ideológia előtörténetébe, lásd *Giovanna Brogi Bercoff*: La storiografia umanistica di Dalmazia e Croazia: modelli italiani e miti nazionali. *Ricerche slavistiche*, 36 [1989]. 101–117. o.)

ban egy állítólagos oklevélre hivatkozva kifejti, hogy Szent László a horvátországi Goricában született, s mivel az egész Árpád-ház valójában horvát eredetű, ezért Magyarország sem más, mint Észak-Horvátország (*Croatia septentrionalis*) egy része, azaz szláv terület.⁶⁹ Így a rebellis magyarok kézben tartására is megfelelő ideológiát adott volna a bécsi kormányzat kezébe, hiszen elmélete a magyar ellenállási mozgalmak közjogi alapját számolta volna fel. Az ajánlat Marsili számára kétségkívül vonzó lehetett, már csak azért is, mert a Magyar Királyságra hivatkozó argumentációnál tágabb kereteket kínált mind politikai, mind tudományos ambíciói számára. Vele született óvatossága (és a Habsburgokat Velencével összekötő szövetség fenntartásának érdeke) azonban most is visszariasztotta a szélsőségektől. Csupán a „duplex veritas” álláspontjái jutott el: politikusként, Habsburg-diplomataként a Kárpát-medencét és a Balkánt továbbra is a Regnum Hungaricum közjogi egységének keretei között képzelte el – tudományos vonatkozásban, a térség ismertető leírására koncentrálna, mintha termékenyebb szempontnak tűnt volna a számára Vitezović Illíria- (illetve Croatia-) projektuma. Határfelmérő küldetése során felmelegítette az egy évtizeddel korábban megfogalmazott nagy balkáni forráskiadvány, a *Fragmenta* ötletét, és új „forráscsoportot” vont be a feltárandók közé. Mint hivatkozott 1721-i beszámolójában írja:

„Említett határmenti utazásaim során rájöttem, hogy össze lehetne állítani egy több évszázadot átfogó Illíria-történetet, egybeszerkesztve egy gyűjteményt a régi illír énekekből, pontosabban históriás énekekből, amelyeket a vak énekmondóktól lehet hallani, valamint azon újakból, amelyeket ugyancsak ők készítenek. Nagy hatással volt rám e népnek az ebben mutatott természetes, könnyed ügyessége, és az, ahogy a határhoz közel élő vakok, értesülve a törökök és köztem folyó vitákról, hétről hétre elkészítették saját versmértékükben énekeiket, majd odajöttek énekelni sátram, illetve a törökök sátrai elé, zenével s olykor táncsal is kísérve előadásukat. A latin és illír nyelven verselő Ritter lovag úr megerősített meggyőződésben: mutatott nekem egy könyvet s benne összegyűjtve számos históriás éneket; ezek igen sok olyan történeti eseményről adtak hírt, amelyek az írók hiánya vagy a régi írások megőrzésének elmulasztása miatt elvesztek, s csakis a vak énekmondók révén maradtak fenn, akik vak utódaikra hagyták őket. Most, hogy a császári seregek elfoglalták Szerbia és Oláhország nagy részét, megvalósulhat majd ez a tervem, modern irodalmunk javára, amely erősen törekszik rá, hogy az efféle töredékeket összegyűjtse és publikálja; különösen pedig azokat, amelyek a művelt nemzeteinkkel való érintkezésből évszázadokra kirekedt országokról adnak hírt.”⁷⁰

⁶⁹ Lásd erről *Szörényi László*: Paulus Ritter Szent László-életrajza. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999. 416–448. o. (Az értekezés latin szövege itt kiadva: 423–448. o.) A Szent László horvát származásával kapcsolatos ötlet éppen a Marsilinak átadott „szakanyagok” között szerepel először: *Denominaciones montium, fluviorum, civitatumque et aliorum locorum, plerumque per Illyricum, eorumque ab antiquo differentiae et significata*. BUB FM Ms. 103. 4r., ahol Vitezović így ír: „Goricza: Parvum montem significat: et est nomen diversorum locorum in Illyrico. Goricia est arx una cum suo Comitatu in Croatia, ex qua S. Ladislavus Pannoniarum Rex oriundus.” (Ugyanez a Croatiae erudita descriptióban: BUB FM Ms. 103. 43v.) A *Denominaciones* kézírata Zágrábban is megvan: Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. IV. b. 57.

⁷⁰ „Nell’ occasione prementoata dei miei viaggi Limitanei m’ occorse d’ imparare che era possibile unire una Storia dell’ Illirico da più secoli, unendo una Raccolta delle Canzoni, ò Cantilene illiriche antiche, che da Ciechi s’ imparano, e d’ altre nuove, che si compongono da loro, e di questa facilità naturale di tal Nazione ne restai persuaso, et che di settimana in settimana li Ciechi circonvicini a i Limiti informandossi de i Contrasti, e successi frà Turchi, e me facevano col loro metro composizioni in Illirico, che venivano di poi a cantare avanti le mie Tende, e de’ Turchi accompagnando tutto con suono, ed anche alle volte con Danze. Il Cavagliere Riter

Kérdés persze, hol van ma a Vitezović által bemutatott históriás énekeket, naiv eposztöredékeket tartalmazó könyv? Ennek felkutatása érdekes irodalomtörténeti feladat lehet, a jelen kutatás szempontjából azonban meg kell elégednünk a most rendelkezésre álló adatokkal, amelyekből egy lényeges következtetés azért így is levonható. A Marsili-iratok második nagy rétegét, az 1699–1702 közötti időszak termését egy „illír” történeti forrásgyűjtemény alkotja, amelyet összeállítója akkor elsősorban politikai szempontból aknázott ki (ezek alkották a Raffaella Gherardi által kiadott, Lipót számára küldött relációk információs adatbázisát), később pedig tudományos hasznosításukra gondolt. Ekkor már többen értesültek addigi gyűjtésének részleges eredményeiről; igen érdekes, hogy a híres forráskiadó, a modern diplomatika atyja, Jean Mabillon, „értesülvén róla, hogy birtokában vagyok több, a régi Bosznia királyai által kibocsájtott oklevélnek, külön kéréssel fordult hozzám az említett fragmentumok ügyében, ám halála végül megfosztott attól az érdemtől, hogy szolgálatot tehessek egy ilyen nagy tudósnak”.⁷¹ A Marsili által összegyűjtött anyag azonban nem vészett el: nagyobb részt megvan ma is a bolognai Marsili-gyűjtemény 103. sz. kötetében, *Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum* cím alatt. A forrásgyűjtemény vegyesen tartalmaz Boszniára, Horvátországra, Erdélyre vonatkozó történeti, néprajzi, onomasztikai, topográfiai, heraldikai, genealógiai, irodalomtörténeti doku-mentumokat, szerepelnek benne oklevélmásolatok, jogtörténeti értekezések, szentélet-rajzok, antik romok és feliratok magyarázatai. Marsilié főként a szerkesztés érdeme; a szerzők között szerepelnek magyarok (Rozsnyai Dávid,⁷² Bethlen Miklós),⁷³ olaszok (Giacinto Peri),⁷⁴ horvá-

---

Poeta Latino, ed Illirico mi confermò questa Verità, mostrandomi in un Libro una numerosissima Raccolta di tali Cantilene, che davano tante notizie istoriche, che per mancanza di scrittori, o della conservazione de scritti antichi s' erano perdute, e solo conservate per questo mezzo de Ciechi che le lasciarono a i successori privi della Vista. In ora che l' armi di Cesare hanno occupato una gran parte della Servia e Vallachia potrà essere ridotto a perfezione questo mio Abbozzo in vantaggio della nostra moderna Letteratura tutta intenta a raccogliere, e pubblicare sifatti fragmenti, e massime che ci danno notizie di paesi, che da più secoli sono stati senza commercio con le nostre Nazioni colte, ma per il decantato tenore impressoli da Turchi, veruno ardi nemeno pensarvi.” *Marsili*: Lettera di prefazione, 185–186. o. Marsili már a Monarchia Ungaricában is (Bosznia uralkodóiról írva) megemlékezik az orális epika jelentőségéről a történeti emlékezet fenntartásában: BUB FM Ms. 28. (Ad tabulam genealogicam regum Bosnae apodixis) 27. o.

⁷¹ „Il Padre Mabillon di chiarissima memoria sopra di tali miei narrati fragmenti fece una particular istanza, avendo notizie che nelle mie Mani fossero più Diplomi degl' Antichi Rè di Bosna, ma la sua morte mi tolse il merito di servire a così erudito soggetto”. *Marsili*: Lettera di prefazione, 185. o.

⁷² Rozsnyai Dávidnak (1641–1718), Apafi Mihály fejedelem török szakértőjének átfogó történeti munkája a Marsili-gyűjteményben (Marsili kérésére latinra fordította maga a szerző): *Davidis Rosnai*, Constantinopoli interpretis Res tragicae gestae in plagis orientalibus, occidentalibus, meridionalibus, septentrionalibus a diebus Ferdinandi I Imp. et Sultani Bajezid, usque ad Leopoldum I et Mehemed IV Imperatorem, anno 1674, in Latinum versae anno 1701. Co. L. F. Marsili porrectae. BUB FM Ms. 103. 396–489. o.

⁷³ Bethlen Miklós leveleit lásd *Jankovics József*: Bethlen Miklós két levele Luigi Ferdinando Marsilihez. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. (Szerk. Tusor Péter.) Budapest, 1998. 428–431. o. A Bethlen által írott Moribunda Transylvaniae c., Erdély politikai helyzetét ismertető röpirat két példányban is bekerült a Marsili-iratok közé: BUB FM Ms. 57. és 103. (A Frati-katalógusban nincsenek feltüntetve; felhívta rájuk a figyelmet *Jankovics*, 1998. 428. o. és *Rozsnyói*, 2002. 137. o.) Nem tartom továbbá kizártnak azt sem, hogy a szerző megjelölése nélkül ugyancsak a Marsili iratok között található Probabile ac morale tertium expediens ac moderamen aulicum super statu Appafi et Transylvania circa Apafium c. (BUB FM Ms. 57. 142–159. o.) memorandum szintén az erdélyi kancellár munkája. Bethlen esetleges szerepéről a Marsili-gyűjtemény román–magyar–latin szójegyzékének (Lexicon Latinum, Vallachicum et Hungaricum, BUB FM Ms. 116.; kiadta Carlo Tagliavini: Il „Lexicon Marsilianum”. Dizionario latino–rumeno–ungherese del sec. XVII. București, 1930.) közvetítésében lásd *Nagy Levente*: Bethlen Miklós „ezer vagy kétezer szavas” latin–magyar–román szójegyzéke. *Magyar Nyelv*, 2000. 323–342. o.

tok (Nikola Gothál,⁷⁵ Franjo Ladanji),⁷⁶ románok (Constantin Cantacuzino),⁷⁷ szászok (Valentin Frank von Frankenstein).⁷⁸ A források legnagyobb hányadát személyesen Vitezović Ritter másolta vagy írta.⁷⁹ (A fentebb ismertetett Dalmácia körüli vita is főként az ő itt szereplő írásaiból rekonstruálható.) A közös forrásgyűjtést a későbbiekben mind Marsili, mind Vitezović felhasználta, sőt, valószínűsíthetően kölcsönösen befolyásolták, alakították egymás kutatási módszereit, tudományeszményét is.

A horvát tudós sajátos célja a korábbi historiográfiai hagyomány rendezése és korrekciója volt. Egyik legjelentősebb elődje és vitapartnere a szintén horvát származású Ivan Lučić (Giovanni Lucio, Joannes Lucius) volt, a néhány évtizeddel korábban megjelent, Velence érdekeit szolgáló *De regno Dalmatiae et Croatiae* szerzője.⁸⁰ Vitezović lényegében ezt a munkát kívánta a fentebb ismertetett új politikai szempontrendszer alap-

⁷⁴ Giovanni Francesco Giacinto Periről nem sokat tudunk azon kívül, hogy Marsili a *Danubius*ban hivatkozik rá, mint „Ő Császári Felseje kapitányára”, s Giovanni helyett Domenicónak nevezi. Peri kétségkívül ahhoz a császári kontingenshez tartozott, amely Marsili szolgálatára állt határrendező útnán, s amelyben a hozzá hasonlóan képzett katonatisztek tudományos kérdések megoldására is hivatott és alkalmas társaságot alkottak. (Vö. Marsili, *Danubius*. II. k. 75. o.) A bolognai iratok között fennmaradt hosszú, Marsilihoz írott levele (Novi, 1700. ápr. 21. BUB FM Ms. 103. 101r–102v.) egyrészt Krava (Corbavia) püspökségének kiterjedését tárgyalja, ami a látszat ellenére sem pusztán szakmai probléma, hiszen a törökkel szembeni területszerző tárgyalásokhoz szolgált érvekkel. Másrészt politikai problémát érint, amikor arról szól, hogy az udvarban nehéz lesz elfogadtatni egy olyan Horvátország koncepcióját, amely nem ismer maga fölé rendelt királyságot.

⁷⁵ Nikola Gothál de Gothálovéc (1687–1723) kulcsfigura volt Marsili számára: ő másolta le a zágrábi káptalan levéltárában azokat az okleveleket, amelyek segítségével Vitezović alá tudta támasztani a *Disertatio regni Croatiae* állításait. A császári megbízotthoz írott leveleiben az egyházmegyéek kiterjedéséről ad lényeges felvilágosításokat (Zágráb, 1700. febr. 26. BUB FM Ms. 103. 97r–98r.; Zágráb, 1700. jún. 12. uo. 140r.); ezekből az is kiderül, hogy Marsili még a szülővárosában található illír kollégiumban is hajlandó volna támogatni meghatározott számú diák tanulmányait, nyilván egyéb szükséges dokumentumok másolatáért cserébe. Gothál 1693 és 1695. között a bolognai Illír–Magyar Kollégium rektora, 1700-tól zágrábi olvasókanonok és püspöki vikárius volt. (Lásd *Ljudevít Ivančan*: Podatci o zagrebačkim kanonicima, 1193–1924. II. 668–671. o.; a kéziratot könyvet a zágrábi Érseki Levéltár munkatársai bocsájtották rendelkezésemre, köszönet érte.)

⁷⁶ *Francisci Ladanji*: De gestis Banorum Regni Sclavoniae. BUB FM Ms. 103. 237–276. o., az első néhány lapja nyomtatva (vö. *Veress*, 1906. 34. o.). Ladanji (Ladányi) a Draskovics család környezetében dolgozott; „bábológiája” mellett (másik kézírata: Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3249) elkészítette a család genealógiáját is (*Fructus honoris in arbore Illyrico Hungarica domus Draskovithianae*, 1675., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3572). A szerzőről lásd *Bene*: Egy kanonok, 122–123. o.

⁷⁷ Constantin Cantacuzino havasalföldi bojár és történetíró Marsili kérésére adott információkat a románok latin származásáról és Moldva illetve Havasalföld vajdájáról: *Catalogo dei Principi della Wallachia e della Moldavia*, BUB FM Ms. 57. 191–201. o., a kísérőlevél (uo. 203–204. o.) kelte 1694. márc. 4. Vö. *Veress*, 1906. 22. A Cantacuzinóhoz fűződő jó viszonyáról *Marsili*: Autobiografia, 151. o., valamint *Stoye*, 1994. 113–114. o. és *Ramiro Ortiz*: Per la storia della cultura italiana in Rumania, Bucarest, 1916, 187–194. o. (Ez utóbbi hivatkozást Nagy Leventének köszönöm.)

⁷⁸ A szász királybíró közreműködését az erdélyi információk gyűjtésében valószínűsíti Nagy, 2000.

⁷⁹ A már hivatkozott *Responsio*, Croatia és *Disertatio regni Croatiae*, Prodomus, Denominations, valamint a Forstall-féle *Stemmatographia* másolata mellett a horvát tudós autográf iratai a következők: *De Valachis, sive vlahis* (BUB FM Ms. 103. 139r.); *Authores qui de Illyrico et Croatia scripserunt* (uo. 14r–15v); *Notae de titulis regum Croatiae, Serbiae et Hungariae* (uo. 19r–2r.); *Antiquae Romanorum inscriptiones, quae per Croatiam visuntur* (uo. 22r–23v.; zágrábi példánya: Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. III. d. 194.); *Catalogus familiarum in libro insigniorum Illyricae nobilitatis comprehensarum* (uo. 132r–138r.; ehhez csatlakoznak a kötetben a címmerrajok).

⁸⁰ *Joannes Lucius*: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelodami, 1666. Lásd *Miroslav Kurelac*: Ivan Lucić Lucius, otac hrvatske historiografije. Zagreb, 1994. Lucióval folytatott több évtizedes „birkózás” eredménye Vitezović kéziratban maradt, kötet terjedelmű cáfóliá irata: *Offuciae Joannis Lucii de Regno Dalmatiae et Croatiae refutatae* (1706. körül, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3454). Kettejük szövegeinek viszonyáról *Blažević*, 2002. 130–134. o.

ján fölülírni. Elképzelései egy olyan mű létrehozására irányultak, amely részben folyamatos narrációval ismertette volna az ókori Illíria területén a középkorban létrejött államok történetét, részben pedig aprólékos földrajzi, demográfiai, genealógiai és heraldikai leírást adott volna a kérdéses területen található városokról, várakról, a nemesi családok leszármazásáról. Célja a korban divatos nagy genealógiai összefoglalások (mint pl. Giovan Piero Crescenzi *Corona della nobiltà d' Italia*)⁸¹ egyesítése volt a Schönleben és Valvasor,⁸² majd a *Danubius* megírására készülő Marsili mellett megismert tudományos topográfia-műfajjal (a Karintia helységeit feldolgozó monumentális mű elkészítésében maga is részt vett a nyolcvanas években).

A tervezett *opus ingens* megírásához szüksége lett volna pénzre és adatokra; már 1696-ban közzétette felhívását (*prodro-musát*) az akkor *De aris et focis Illyriorum* munkácsmet viselő kiadvány⁸³ finanszírozására, amely visszhangtalanul maradt, adatot keveset, pénzt egyáltalán nem kapott. A Marsilivel való találkozás és a közös munka ismét felélesztette reményeit. Ekkor már a történeti rész *Croatia rediviva* címre hallgat, s ezt kívánja kiegészíteni egy monumentális horvát–latin és latin–horvát szótárral (*Lexicon Latino–Illyricum*). Mint köztudott, a *Croatia redivivához* készült *Prodromust* 1700-ban nyomtatásban is sikerült megjelentetnie, s ebben némi módosítással ismét közölte az 1696-i felhívást, miközben Marsilitól – levelezésük tanúsága szerint – a *Lexicon* kiadására igyekezett támogatást szerezni.⁸⁴

Talán nem független a két tudós szoros együttműködésétől, hogy ugyanazon évben, 1700-ban publikálják mindketten a maguk *opus magnumát* beharangozó „előzeteseket” is, mindkettőt I. Lipót császárnak dedikálva.

Ami Marsilit illeti, az ő nagy műve, a *Danubius Pannonico-Mysicus*, évtizedekkel később ugyan, de megjelent. Ebben természetesen ő is kiaknázza a *Documenta rerumban* felhalmozott adatokat, főként a helynevek, a római emlékek és feliratok tekintetében. Külön tanulmányt érdemelne, mi őrződött meg ebben az egykori Illíria-koncepció politikai és mi a tudományos elemeiből.

Nagy vonalakban annyi megállapítható, hogy Marsili végül a tudományos rendszerezés politikai bázisául a *Monarchia Ungaricában* lefektetett alapelveket választotta, sőt, még az ott kialakított szerkezetet (rövid történeti bevezető, majd a részletező analitikus leírás) is hűen követte. Művének első kötete a Magyar Királyság történeti, földrajzi és politikai-intézményi ismertetésével kezdődik, mivel a Duna nagy része ezen folyik keresztül. A „Magyar Királysághoz tartozó országok” között felsorolja Szlavóniát, Boszniát, Horvátországot, Dalmáciát (!), Bulgáriát, Moldvát, Havasalföldet és Besszarábiát stb., míg a „tartományok” közé számítja például Erdélyt. A Vitezoviától átvett illír terminológia a területet lakó népek nyelvének ismertetésében bukkan elő:

---

⁸¹ Az 1639-ben Bolognában publikált műről lásd *Roberto Bizzacchi: Genealogie incredibili. Scitti di storia nell' Europa moderna.* Bologna, 1995. 19–21. o.

⁸² *Johann Ludwig Schönleben: Camiolia antiqua et nova sive annales sacroprophani.* Ljubljana, 1681.; *Johann Wechard Valvasor: Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa.* Nürnberg, 1688. Az utóbbi, Karintia helységeit feldolgozó monumentális mű elkészítésében Vitezović is részt vett a nyolcvanas években, ő írta a kötetet bevezető egyik üdvözlő verset is: *Ad Archiducalem Carinthiae Nympham.*

⁸³ A kézirat: Zagreb, Metropolitanski arhiv, MR-74.

⁸⁴ Lásd főként 1700. márc. 4-i, Bécsből keltezett levelét, *Bene: Pavao Ritter Vitezović levelei*, 175. o.

„A rácok a szláv néphez tartoznak, ahhoz tudniillik, amely az egész Illírikumot, azaz Dalmáciát, Szlavóniát, Boszniát, Szerbiát és Bulgáriát lakja, s csupán kicsiny nyelvi különbségek, vagy inkább a dialektusok eltérései különböztetik meg őket egymástól. Ezek tehát [ti. a rácok] szintén az illír nyelvet beszélik.”⁸⁵

Acta pacis

A kérdés azonban most nem az, hogy a *Danubius* forrásainak vizsgálatához milyen lehetőségeket nyújt a bolognai Marsili-hagyaték (bár ez is fontos és részben még megoldásra váró feladat), hanem az, hogy ez a hatalmas iratanyag mindössze miscellaneának tekintendő-e, egy szenvedélyes gyűjtő hátrahagyott Wunderkammerjének? Nem volna más, mint törmelék, felesleges anyag, az építkezés után lebontott állványzat, amely a *Danubius* monumentális épületének elkészülte után megmaradt? Vagy esetleg rejt még a fentiekén kívül további műveket, ha mást nem, műkezdeményeket a fentebb jelzett harmadik alkotói fázisból? Nos, lehet, hogy meglepő, az is lehet, hogy banális, amit állítok, de eddig még nem találkoztam vele a szakirodalomban: véleményem szerint maga a gyűjtemény, pontosabban annak jelentős hányada az a Mű, amit keresünk.

A *Danubius* publikálása, ha hihetünk az előszónak, szinte a véletlennek köszönhető,⁸⁶ különben is, a monumentális munka, jóllehet a húszas években jelent meg, de keletkezése teljes egészében az első és a második alkotói korszakhoz kötődik.⁸⁷ Nehéz elképzelni, hogy a gróf, miközben még fontos katonai feladatot vállalt a pápai állam védelmében (éppen a támadó Habsburgokkal szemben),⁸⁸ folytonosan érintkezésben állt korának fontos közéleti szereplőivel, politikusaival, tudós társaságaival, és a politikának továbbra is különleges, szinte vallás-pótló szerepet tulajdonított,⁸⁹ politikai íróként beérte volna azzal, hogy önéletrajzában és Európa monarcháinak szerteküldött apológiájában⁹⁰ védekezzen a Habsburg kormányzat részéről őt ért megaláztatás ellen. Marsili visszavonulása után, bolognai tudósként sem hagyott fel politikai ideáljainak (rend, boldogság, igazságosság, engedelmesség stb.) kultuszával. Szerette volna a karlócai békekötés előkészítése, a diplomáciai tárgyalások, majd a balkáni határbizottságban végzett munkája során felhalmozott dokumentumo-

---

⁸⁵ „Rasciani Nationis Slavæ pars sunt; illius videlicet, quæ totum Illyricum, Dalmatiam, Sclavoniam, Bosnam, Serviam, Bulgariamque occupat, Linguae tantum exigua quadam diversitate, seu potius Dialectorum varietate interpres. Hi quousque Linguam Illyricam habent.” *Marsili: Danubius*. I. k. 25. o.

⁸⁶ Marsili a bolognai Intézet ügyeit intézendő fordult meg Londonban és Amszterdamban, amikor a Royal Society buzdítására, valamint az önként jelentkező kiadó cég ajánlatára elővette a *Danubius* kéziratát, „amely huszonkét évig sötétben kallódott” (Deák Antal András fordítása: *Marsili*, 2004. 375. o.).

⁸⁷ A *Danubius* ötlete először 1689–90 telének tétlen hónapjaiban öltött határozott formát Marsili képzeletében, amikor elkezdett „gyűjteni minden, a Duna partjainak vidékén található ókori emlékre vonatkozó információt” (*Marsili: Autobiografia*, 122. o.). Stoye, 1994. 82–86. o. szintén a Birodalmi Róma történetének, a civilizáció emekeinek inspiráló hatásával magyarázza a *Danubius* fogantatását.

⁸⁸ *Luigi Simeoni: Il Generale Marsili e la difesa dello Stato pontificio nel 1708–9*. In: *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, 91–144. o. Vö. Stoye, 1994. 271–276. o.

⁸⁹ Még a pápával (XI. Kelemennel) is szinte kizárólag politikáról beszélt az Intézet megnyitását előkészítő négy óra hosszú tanácskozáson. *Marsili: Autobiografia*, 235–238. o.

⁹⁰ *Luigi Ferdinando Marsili: Informazione sopra quanto gli è accaduto nell' affare della resa di Brissacco*. H. n. 1705. Részletesen elemzi *Renzo Reggiani: La riabilitazione militare*. In: *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, 57–90. o.

kat egy egységes forráskiadvány-sorozatban publikálni, amelynek célja az lett volna, hogy megkönnyítse a továbbiakban a muzulmánokkal való kommunikációt, a politikai, gazdasági és diplomáciai érintkezést.⁹¹ A nagyszabású elképzelés az *Acta executionis pacis* címet viselte volna – ezt előkészítendő rendezte Marsili kötetekbe az iratanyagot, jól megkülönböztethetően a hagyaték egyéb (például természettudományi) érdekességű részeitől. Az első egység az *Acta pacis* címet viselő, 16. számú kötet lett volna (magának a békekötésnek a dokumentumaival), ehhez csatlakoztak volna a békekötésre tett korábbi (1691-es) kísérlet dokumentumai (55. kötet), valamint a karlócai békekötést közvetlenül megelőzően Marsili által készített különböző tervezetek és háttéranyagok (58. kötet), köztük a korábbi szakirodalom által már kitüntetett figyelemben részesített projektum, amely a török és Habsburg országrészek közötti jövőbeli érintkezés módjait taglalja (*Progetto del possibile commercio fra ambedue gl' imperii*),⁹² illetve a természetes védvonalat nélkülöző Szerémségben felújítandó római kori sáncrendszer leírása (*Pro construenda vallationis linea*).⁹³ A második, jóval nagyobb terjedelmű rész (a tulajdonképpeni „*Acta executionis pacis*”) a határrendezési tárgyalások teljes anyagát tartalmazta volna időrendben, a levelezéssel, a követi utasításokkal és a térképekkel, illetve a már Gherardi által kiadott, a császárnak küldött összefoglaló relációkkal együtt (59–66. kötetek és a 70. „miscellanea”-kötet).

A gyűjtemény korszerűségéhez nem fér kétség, Marsili meg is előzte volna vele a karlócai béke dokumentumait számtalan egyéb korabeli irattal együtt közlő Jean Du Mont nagy forráskiadványát, a *Corps universel diplomatique du droit des genst.* (Du Mont-t egyébként Marsili személyesen is ismerte, s a rendelkezésére bocsájtott bizonyos iratokat, így az „*Acta pacis*” elképzelése legalább részben megvalósult.⁹⁴) A vállalkozás sajátossága, eredetiségének záloga azonban nem szakmai hasznosságában, hanem politikai intenciójában rejlett: mint utaltam rá, Marsili létfontosságúnak tartotta a közép-európai térség felzárkózásához, a Habsburg állam modernizálásához az Oszmán Birodalommal való minél jobb kereskedelmi kapcsolatokat, a közlekedés teljes szabadságát, a békét és a bizalmat – ezért viselte annyira a szívén, hogy a muzulmánok tárgyalási stílusát, politikai viselkedési mechanizmusait minél jobban megismertesse feltételezett olvasóival. Az egész vállalkozás elé a pápához, mint a keresztény világ fejéhez írott előszót, valamint – a *Monarchia Ungaricából* és a *Danubiusból* is ismert sémának megfelelően – a terület történelmi múltját röviden ismertető kompendiumot illesztett. Ez utóbbi olasz nyelvű vázlatban, illetve kiadásra előkészített, letisztázott latin másolatban is megvan a bolognai anyagban: *Primo abbozzo del Compendio storico dell' Ungaria, per servire d' introduzione al trattato „Acta executionis pacis”* (vol. 117.), illetve *Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et Introductio ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.* (vol. 19.). A történeti kismonográfia már magában is megérdemelne egy alaposabb elemzést.⁹⁵ Ezúttal csak legfontosabb jellem-

⁹¹ Már önéletrajzában is félreérthetetlen célzást tesz a tárgyalások és a határmegállapítás iratanyagának rendezettségére: *Marsili: Autobiografia*, 212. o.

⁹² BUB FM Ms. 58. 35–58. o. Részletes elemzését lásd *Gherardi*, 1980. 275–292. o.

⁹³ Uo. 65–69. o.

⁹⁴ Ismeretükről *Stoye*, 1994. 194–195. o.

⁹⁵ A *Primo abbozzo / Prodromus* szemléletbeli eltérését Marsili korábbi történeti vázlataitól (*Memorie e introduzione, Epitome della ribellione*) elsőként emelte ki *Rozsnyói*, 2002. 135–137. o.

zöire utalok röviden. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a szerző egyszersmind apológiának is szánta az írást. Saját szerepét mind a békekötésben, mind a határok kijelölésében kiemeli, s egyértelműen sugallja: szakértelme mellett az uralkodó iránti feltétlen lojalitása tette alkalmassá a feladatra. A békekötés fordulatairól és viszontagságairól szóló részek informatívak, a szemtanú és résztvevő elbeszélése komoly forrásértékkel is bír. Revelatív az antik hadtörténet, nevezetesen a római légiók határepítő technikáinak közvetlen hasznosítása a Birodalom új határának kialakításában. Ennél azonban fontosabb a kettős értelmező keret működtetése. Egyfelől Marsili az 1663–64-i török háborúra, pontosabban a háborút a magyarok bevonása, meghallgatása nélkül lezáró vasvári békekötésre vezeti vissza a különböző felkeléseket, főúri összeesküvéseket, amelyek Magyarországon évtizedeken keresztül hátráltatták a török elleni felszabadító harcokat. A Bécs ellen szervezkedő főurakkal szemben azonban kiemelt szerepet juttat Zrínyi Miklósnak, akinek politikai törekvéseit, habitusát hosszan elemezve megállapítja: ha életben marad, feltehetően megtalálja a módját honfitársai lecsendesítésének és a bécsi udvarral való megegyezésnek.⁹⁶ Ez az első pillantásra meglepő nagybecsülés Montecuccoli egykori ellenfele iránt persze abból eredhet, hogy a kegyvesztett Marsili a horvát bánban a saját előképét látja, akivel éppen olyan méltánytalanul bánt az Udvar, mint vele magával.⁹⁷ De nemcsak személyes érzés, hanem a mű alapkonceptiója is közrejátszhat abban, hogy Marsili, habár elítéli a legitim uralkodó elleni szervezkedést és a felségárulást, különösen nagy empátiával kezeli a félrevezetett, saját indulataik és rossz természetük rabságában hibás döntéseket hozó magyar rebelleket.

A magyar történelem másik, tágabb értelmező kerete a szkíta és hun tulajdonságokból levezetett magyar nemzetkarakterológia. Itt Marsili ismét meglepő kiegyensúlyozottságot mutat, azt is mondhatnám, utólag visszatekintve a vele (és Magyarországgal) történetekre, gondolatmenete már nem illeszkedik kritikátlanul a Birodalom reformját Magyarország teljes leigázásához kötő *Einrichtungswerk* logikájához.⁹⁸ Ha a magyarok jellemzésére szánt sorai nem is tarthatók „a magyar faj nagyszerű dicséretének”, mint egy régi méltatója írta, kétségtelen, hogy a szerző minden Habsburg-lojalitása mellett is itt érkezik el az autonóm véleményalkotás hitelességéhez, s szótárában megjelenik egy addig ritkán használt fogalom, a *libertas*, pontosabban a *libertatis amor*:

---

⁹⁶ „Praeterea si Nicolaus Zrinus diutius superstes fuisset, simultate inter Magnates Hungariae viguissent, Vienna vero laeta diutius tutam tranquillamque pacem agitavisset.” Prodrumus, szltan. (Marsili, aki külön kitér Zrínyi műveltségére – „Enimvero Nicolaus gerebat alebatque ingentes spiritus dignos erecta, ac perpolitata litteris indole, regiamque dignitatem anhelabat” –, s uralkodói ambíciókat tulajdonít a horvát bánnak, de szerinte Zrínyi nem a magyar, hanem a lengyel trónra vágyott, és bizonyosan megakadályozta volna szervezkedő társait abban, hogy a törökhöz forduljanak segítségért.)

⁹⁷ Zrínyit minden érdeme ellenére elütötte a bécsi udvar által támogatott Wesselényi a nádori méltóságtól; ahogyan Marsili sem kapott igazi elismerést áldozatos munkájáért, talán éppen azért, mert gyanakodtak rá véletlyársai (lásd *Marsili: Autobiografia*, 212. o.). A jellemzést érdemes idézni: „Paulo ante [...] mortem obiit Nicolaus Zrinus vir et consilij magni, et virtutis, et generis, qui tamen non sine exulcerato erga Caesaream Aulam animo decesserat, propterea quia se licet bello, paceque clarum, et fortasse pro nimia virtute et apud exteros favores susceptum, in Regij Platini officio posthabuisset Francisco Vesseleno, qui non tam obscuro genere, quam ingenio malo, pravoque adversus eum, a quo acceperat beneficia, fuit.” Prodrumus, szltan. A bécsi udvar korabeli szerkezetéről, az udvari frakcióharcokról: *Hubert Ch. Ehalt: La Corte di Vienna tra Sei e Settecento*, Roma, 1984; Marsili közvetlen környezetéről *Gherardi*, 1980. 57–63. o.

⁹⁸ *Az Einrichtug des Königreichs Hungarn c. hírhedt tervezetről* igen alapos elemzés: *Gherardi*, 1980. 215–271. o.

„Mivel tehát Magyarország lakosai a szkíták nemzetéből származnak, nincs mit csodálkozni rajta, hogy mind a mai napig lélekben is hatalmasok. Dicső népük bizony úgyszintén dicső tettekkel és fényes győzelmekkel ékes. Kiváltképpen adnak arra, hogy az uralkodó parancsait teljesítsék, s a törvényeket és az uralkodót, mint szabad ország tagjai tiszteljék. A szabadság szerete még a tompább elméket is megélesíti, hát még mennyire izgatja és fűti az emelkedett és maguktól is tiszta lelkeket. Ezért a magyarok, akik saját természetükből adódóan is változtatást kedvelők, dicsőségre vágyók, és a szabadsághoz ragaszkodók, a legszebb dolognak tartják, hogy választott méltóságviselőiknek, s így a királyi méltóságnak is a kedvére tegyenek. Ez a szokásuk szükségszerűen azzal jár, hogy szomszédaikkal szemben igazságtalanok és kellemetlenkedők, s bizony olykor még önmagukat is akadályozzák a nagyobb sikerek elérésében. Ám mivel minden nemzet természetét és jellemét részben származása, részben az általa lakott vidék éghajlata befolyásolja, illetve a neveltetés szilárdítja meg, amit ki-ki a felmenőitől merít és formál tovább, nyilvánvalóan nehéz, sőt lehetetlen feladat volna e természetet megváltoztatani avagy újraalkotni. Ugyan-ezen okból, jóllehet ennek a népnek semmi sem jutott ki inkább, mint a szerencsétlenségek tömege, mégsem került rá soha sor, hogy a sors jobb belátásra térítette volna. Ezért aztán ha ennek az oly nagy nemzetnek a történeti könyveit megtöltik a különböző sorscsapások, ösztönözzék ezek a figyelmezebb olvasókat arra, hogy még nagyobb buzgalommal kutatásuk ennek a nemeslelkű népnek a dicső és nagyszerű tetteit.”⁹⁹

Nehéz elhárítani az önmaguktól kínálkozó párhuzamokat és analógiákat. Marsili „magyarjai” igencsak hasonlítanak az otthonhagyott Pátria, Bologna szabadságvágyó, rebellióra hagyományosan hajlamos polgáraihoz. A pápai legátus, a helyi patrícusréteg és az abból kiemelkedett Bentivoglio család bonyolult hatalmi egyensúlyát fenntartó, a folyamatos konfliktushelyzetet folyamatos kompromisszumokkal kezelő várost sokan nevezik „szerződéses köztársaságnak” (*repubblica a contratto*),¹⁰⁰ s nem alaptalanul. Marsili számára korántsem lehetett idegen a Magyarországon talált, másoknak első látásra nehezen áttekinthető hatalmi szerkezet, a kiváltságok és autonómiák bonyolult szövevénye. Ami új a *Prodromus*-ban, az a korábbi művekből (például a mindenféle autonómiát felszámolni tanácsoló tervezetből, a *Relazione dello stato dell' Impero Romano-Ger-*

---

⁹⁹ „Cum igitur Hungariae incolae e Scytharum stirpe proficiscantur, minime mirum est, si ad hanc nostram memoriam ingentes spiritus gerant. Eorum siquidem genus gloriosum aeque ac facinora gloriosa fuisse constat, quippe quae victoriis illustrata sint. Ea demum valuit apud Hungaros disciplina, ut regis imperata facerent, legesque una cum rege veluti regni liberi membra servarent. Libertatis amor exacuit hebentiora quoque ingenia, multo magis erectas ac per se claras indoles excitat atque inflammat. Quippe Hungari suoapte ingenio novarum rerum at gloriae cupidi, libertatis tenaces, dignitatibus quae suffragiis deferuntur, atque adeo regis fascibus velificari pulcherrimum arbitrantur. Quibus certe moribus necesse fuit, ut finitimis essent iniurii atque molesti, sibi vero etiam ad ampliores victorias tandem aliquando impedimento essent. Verumenimvero sicuti nationis omnis natura atque ingenium et ex eiusdem sanguine constat, et caelo regionum effingitur, et instituitur educatione quam a parentibus quisque nostrum hausit et expressit, ita plane difficile atque asperum factum est ipsam naturam mutare aut refingere. Eadem causa quamvis nequidquam illi genti minus, quam multitudo casuum defuit, nunquam tamen est factum ut ad saniora consilia ineunda impellerentur. Verum cum historiarum monumenta variis tantae nationis casibus plena sint: adeant illa curiosiores legentium animos, si diligentius generosae huius gentis egregia facinora perquirant.”

¹⁰⁰ Lásd erről *Angela De Benedictis*: „... sendo le parte de' Bentivogli et confirmata et unita”: Per una storia del costituirsi dei rapporti di potere in una realtà della prima età moderna. In: „Familia” del principe e famiglia aristocratica. (A cura di *Cesare Mozzarelli*.) Bologna, 1988. 437–469. o. *Uő*: Repubblica per contratto. Bologna: una città europea nello Stato della Chiesa. Bologna, 1995.

manicóból)¹⁰¹ hiányzó empátia, a megértés hangja a magyarok iránt, az utópisztikus szigor elvetése, átfordítása egy civilizátori diskurzusba, a római múlt rávetítése – az úthálózzal és határszerkezettel együtt – a közép-európai térség egészére. Ez a „projekt” persze szintén nem nélkülözi a politikai motivációkat az *Acta* tervezetében sem, de a *Danubiusszal* ellentétben e motivációk már nem egy adott állam érdekeiből következnek, hanem nagyobb léptékű, egész Európára tekintő perspektívába illeszkednek. Nem véletlen, hogy Marsili akkor kezd „megbocsátani” a korábban javíthatatlan lázadókként és a haladás ellenségeiként aposztrofált magyaroknak, amikor saját hazája „gonoszága” miatti felháborodása is megenyhül. Nem lehetett kis lépés szembefordulni magában saját egykori mesterei, Raimondo Montecuccoli vagy Antonio Caraffa tanításával, s felfedezni Bolognában vagy éppen a Duna mentén Európát, mint lehetőséget. Ahova el lehet jutni (mint a bolognai intézetben kiképződő nemesifjak), amibe be lehetett öltözni (mint a Bolognát védő pápai csapatoknak az ókori római mintára tervezett egyenruhájába),¹⁰² vagy amit ki lehet ásni a lábunk alól (mint a Duna völgyében az antik feliratokat). Nem állítom, hogy Marsili végigment ezen az úton, a *Prodromusból* azonban úgy tűnik, elindult rajta.

A *Prodromus* végén Marsili ismét világossá teszi, hogy a kiadandó Mű nem más, mint a megfelelően elrendezett, a békekötést és határkijelölést dokumentáló iratok gyűjteménye:

„Tehát a békeszerződésnek a határookra vonatkozó, s mindkét részről teljhatalmú biztosok kiküldését illető pontjai, a keresztény és mohamedán államférfiak közötti levélváltások, a vitatott témák listái és a tárgyalások lefolyásának elbeszélése teszik teljessé az iratokat tartalmazó művet, amelyet úgy szerkesztettem meg, hogy az időrend, a megfogalmazás és az elküldés helyének megfelelően legyenek rendszerezve. Mindehhez csatoltam az úgynevezett ’rögtönzött határjelek’ ábráit, amelyeket akkor kellett alkalmazni, amikor híjával voltunk a sziklának, márványnak, nagy malomköveknek...”¹⁰³

Az *Acta pacis* körvonalainak kibontakozása tehát nem egyszerűen egy újabb, kiadatlan szöveggel gazdagítja a Marsili-életművet, hanem bizonyos szempontból az iratanyag teljességére, szerkezetének szervezőelvére ad rálátást. Azt hiszem, törvényszerű, hogy eddig éppen ez maradt rejtve a Marsili-hagyatékban „mazsolázó” számtalan tudós előtt. Ki-ki mindig csak a saját nemzeti múltját illető szövegeket kereste benne, a fától nem látta az erdőt. A magyar kutatók például meggyőződésük szerint egyszerűen azért lapozták át figyelmetlenül a két kötetet (19., 117.), mert nemzeti történelmünkre nézve e vázlatos szövegek (kb. 120 lapon halad végig az elbeszélés Attilától és a hunoktól Lipót koráig) nem adtak új információt. Pedig nem mondható, hogy ne regisztrálták volna a kéziratokat. Veress Endre például így kommentálta az olasz változatot: „Magyarország

¹⁰¹ BUB FM Ms. 96. Fasc. A. Ebben még az *Einrichtungswerknél* jóval szigorúbb Raimondo Montecuccoli nézeteit is túllicitálva nyilatkozott a leigázandó magyarokról (*Gherardi*, 1980. 77–80. o.). A határrendezés idején írott jelentéseiben már kombinálja a „keményvonalas” katonai megközelítést az *Einrichtungswerk* praktikus gazdasági szempontokat érvényesítő modelljével (*Gherardi*, 1980. 262–271. o.).

¹⁰² *Sioye*, 1994. 273. o. veszi észre és emeli ki annak jelentőségét, hogy Marsili a pápai állam védelme számára felállítandó sereget az antik római légiók mintájára tervezte felszerelni, vezetni és öltöztetni.

¹⁰³ „Articuli igitur actorum pacis ad limitationem spectantes et delegationem commissariorum et utrosque plenipotentiarios, mutuae epistolae inter tot Christianos ministros, atque Mahometanos, controversiarum tabulae, rerumque series integrum opus actorum perficient, quae ita disponam, ut suo singula quoque ordini ac temporis, quo lata sunt, locoque ubi confecta sunt et unde sunt missa, respondeant. His omnibus addo figuras limitaneorum signorum, quae tumultuaria dicimus, et quae adhibenda fuere, cum saxa, marmora, et molares lapides deessent...” *Prodromus*, sztlan.

olaszul írt rövid története, bevezetésül a karlóczai békekötésről írt művéhez. Jelentéketlen; fogalmazvány.”¹⁰⁴ Azt hiszem, ideje volna átértékelni ezt a véleményt és általában is, a fontossági sorrend megállapítására használt kritériumainkat.

A Marsili-iratok kiadásának terve

Tegyük fel, hogy így lesz, hiszen az is törvényszerű, hogy Marsili utolsó korszakának nagy látomása, Európa és a muzulmán világ elhatárolásáról és együttéléséről, éppen most kívánczik ki a levéltár nyugalmból. Ha igen, akkor föl lehet vetni a kérdést: egy modern forráskiadásnak (amennyiben megteremtődne a tudományos és finansziális feltételek a Marsili-hagyaték feldolgozására) ragaszkodnia kell-e a szerző eredeti tervéhez? Véleményem szerint nem. A tudománytörténeti szempont azt diktálja, a Marsili által eredetileg tervezettnél többet is érdemes kiadni. Hiszen a második alkotói fázisban keletkezett forrásgyűjtemény például önmagában is értékes anyag, kár volna veszni hagyni. Tekintsük át röviden az eddig született terveket. A Marsili-anyag közép-európai vonatkozású részeinek kiadására eddig három átfogó tervezet készült.¹⁰⁵ Az első Veress Endre nevéhez fűződik, aki *Acta Bononensia Hungarica* címmel a harmincas évek végén, illetve a negyvenes évek elején szeretett volna összeállítani egy kötetet a dokumentumokból, de a második világháború megakadályozta ebben. Az általa kiválogatott és lemásolt anyag ma a Magyar Tudományos Akadémián található.¹⁰⁶ Ebből indult ki Nagy Levente közelmúltban megfogalmazott elképzelése, amely a Veress-féle koncepció (csak a magyar és erdélyi érdekességű iratok kiválogatása) kitágítására tesz kísérletet: *Acta Marsiliana* címmel egy forráskiadás-sorozatot vázol fel, amely a kárpát-medencei népekre vonatkozó források lehető legszélesebb körét közölné. Az első rész Marsili levelezéséből adna bő válogatást (a térség egyházi és állami vezetőivel és olyan testületeivel, mint az erdélyi gubernium vagy a horvát szábor – ez az anyag jól mutatná a természetes ellenállást, amelyet a hagyományos rendi struktúrák automatikusan tanúsítottak a modernizátor törekvésekkel szemben). A második egység Marsili történeti, földrajzi, demográfiai, nyelvészeti stb. tárgyú írásából állna össze, amelyek több szempontból világitják meg a Kárpát-medence korabeli helyzetét. Végül a harmadik részt a Marsili által gyűjtött oklevelek és egyéb autentikus iratok képeznék, amelyeket máshonnan nem ismer a kutatás.¹⁰⁷ A harmadik, átfogónak tekinthető terv Hamdija Hajdarhodžić professzoré, aki 1996-ban megjelent könyvében a szélesebb értelemben felfogott Balkánra vonatkozó Marsili-anyagok kiadását javasolta, öt szekcióban. Az első a kiadatlan anyag

¹⁰⁴ Veress, 1906. 37. o.

¹⁰⁵ Természetesen fontosak a *Danubius* vagy a *Stato militare* publikálásának munkálatai (Deák Antal András, F. Molnár Mónika), de itt csak a teljes iratanyagra vonatkozó elképzeléseket veszem számba. (Mindazonáltal meg kell említeni, hogy nyolcvanas évek elején Herceg Gyula már az Európa Könyvkiadó is megemlítve, konkrét kiadási tervként beszélt az Autobiográfia magyar fordításáról, „bőséges, Marsili tudományos munkásságára is kitérő kommentárra”. Jó volna tudni, elkészült-e ebből valami? Lásd *Gyula Herceg: L' autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli e l' Ungheria*. In: Venezia, Italia. Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. (A cura di Béla Köpeczi, Péter Sárközy.) Budapest, 1982. 83. o.

¹⁰⁶ A Veress Endre-féle kiadástervről (*Acta Bononensia Hungarica: Miscellanea Hungarica e collectione comitis Ferdinandi Aloysii Marsigli*) lásd Nagy, 2004. 208–209. o.

¹⁰⁷ Erről a tervről lásd F. Molnár, 2005. 45–46. o.

teljes katalógusát tartalmazta volna, valamint egy forrásválogatást, amelyben különösen nagy hangsúlyt kapott volna a kartográfiai munkák publikálása. A másik négy szekció lényegében négy, már ismert és korábban megjelent Marsili-szöveg új, kommentált, a bolognai és egyéb levéltárak dokumentumaival illusztrált kiadását jelentette volna (*La schiavitù del conte Marsigli; Autobiografia; Stato militare dell' Impero Ottomano; Danubius Pannonico-Mysicus*). Számomra eddig ez volt a legrokonszenvesebb, mert a leginkább konkrét elképzelés – kivéve az első szekciót, amely ugyanolyan problematikus pontokat tartalmaz, mint a két említett magyar kutató tervezete.¹⁰⁸

A kiadás, amit a fenti tervek figyelembe vételével javaslok, három nagy egységre tagolódna. Ezeknek latin gyűjtőcímetek adtam: I. *Projecta* II. *Notitiae* III. *Acta*.

A projektumok a már Raffaella Gherardi által rendkívül fontosnak¹⁰⁹ ítélt teoretikus szövegek, amelyek a töröktől visszafoglalt vagy a későbbiekben visszafoglalandó területek hatékony igazgatását fejtik ki, a központi hatalom működésének ideáját vázolják. A publikálásra kerülő iratok:

*Proietto per formare un Gabinetto utile ad un Ministro di Stato*¹¹⁰

*Proietto d' un Gabinetto di libri e mappe*¹¹¹

*Proietto per formare una esatta libreria*¹¹²

Ezekhez csatlakozna egy válogatás az iratanyag említett 58. kötetéből (*Diversi progetti di pace fra li due imperi*), amely a békekötés utáni igazgatás konkrét kérdéseit illusztrálja.

A *Notitiae*-rész két további részre tagolódna.

Az első az 1690 és 1702 között elkészült „bázisszöveget” tartalmazná, a 108. és a 28. kötet egybeszerkesztése révén (*Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico; Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa*).

A második azokat az írásokat és dokumentumokat adná közre, amelyek a határfelmérő út során és immár Vitezovićsal együttműködésben készültek, azaz a bolognai gyűjtemény 103. kötetének (*Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*) nagyobb részét, a horvát, szerb és erdélyi vonatkozású szövegeket (megfontolandó, vajon érdemes-e újra kiadni Vitezović másutt már megjelent írásait – véleményem szerint igen); a 19. kötetben található *Epitome historicum regni Hungariae* (vagy ennek a 117. kötetben található olasz változatát, a *Compendiót*); végül pedig a 70. sz. kötetben található rövidebb történeti munkát, az *Epitome della ribellione dell' Ungheriát*.

Az *Acta*-rész lényegében az *Acta executionis pacis* eredeti tervezete alapján állna össze. Ennek alegységei lennének a következők:

Acta pacis Carlowicensis (16. kötet)

Plenipotenza ed istruzione Cesarea per la commissione dei confini con i rescritti pure Cesarei riportati nel stabilimento de' medesimi, 1699–1701 (ezt az anyagot a 62. kéz-

---

¹⁰⁸ *Hamdija Hajdarhodžić*, Bosna, Hrvatska i Hercegovina u arhivskoj ostavštini grofa Luigija Ferdinanda Marsiglija. In: Bosna, Hrvatska, Hercegovina, 1996. 13–16. o.

¹⁰⁹ *Gherardi*, 1980. 424–430. *Uő*: Introduzione. In: *Marsili*: Relazioni. I. k. 12–17. o.

¹¹⁰ BUB FM Ms. 421.

¹¹¹ BUB FM .Ms 90. Fasc. C. 124–127. o.

¹¹² BUB FM Ms. 85. Fasc. G.

iratkötet tartalmazza, kiadása mindenképpen szükséges, hiszen a Marsilihez érkezett császári leiratokat, azaz a válaszokat a jelentésekre, Gherardi nem közölte).

Levelezés – a misszilis anyag kiválasztásának legfontosabb eszköze a 70. számú kötetben található levelezési listák, amelyeken Marsili maga rögzítette, melyik nap kitől kapott a határrendezés szempontjából fontos levelet. Itt lehetne közölni a velencei és a török tárgyalóküldöttségek vezetőivel folytatott levelezést, de ebbe a részbe kerülnének a nagyobb részt a 63. és 64. sz. kötetekben szereplő, az erdélyi és a horvát arisztokraták, egyházi méltóságok és kormányzati szervek által írott misszilisek is.

Térképválogatás – ennek alapja a gyűjtemény 66. kötetének térképkollekciója, amely a határrendezésről készült egyfajta „geográfiai napló” (*Diaria geographica in itinere limitaneo collecta*).

Ez is csak javaslat, egy a korábban már ismertetett javaslatok sorában, amelyet természetesen csakis széles körű nemzetközi együttműködéssel, osztrák, török, olasz, magyar, horvát, román kutatók összefogásával lehetne megvalósítani. De bízom abban, hogy talán sikerült közelebb jutnom a bolognai polihisztor tudós végakarátának valóra váltásához. Az imént idézett ajánlásban olvassuk: „... mindezeket [a keleti kéziratokat és könyveket] ebben a bolognai Intézetben helyeztem el, hazám védnöksége alá, sok egyéb kéziratommal együtt, amelyek felhasználásáról Isten majd gondoskodik mások által, akik jobban értenek ehhez, mint én; és sem kiváló uraságod ne okoljon, sem a tudományok más kedvelői ne hibáztassanak engem azért, hogy ilyen hosszan késlekedtem közreadásukkal, hiszen ebben a világban elszenvedett számtalan, nagyon jól ismert üldözött akadályozott, még hozzá éppen annak keze által, aki szolgálni próbáltam.”¹¹³

Ha a jámbor óhaj megvalósítását illetően nehézségeink támadnának, most ismét van hova (kihez) fordulni. A bolognaiak nagy becsben tartják a tudományt és az okos embereket: 1950-ben újra kiásták Marsili fejét, és ezúttal a város domonkos rendi templomában helyezték el. Igaz, nem közzemlére, hanem végső nyugalomra, de „naturam furca expellas, tamen usque recurret” – a kém marad a kém marad. Az az érzésem, nem csak mi figyeljük őt, márványtáblája mögül ő is figyel bennünket: mit kezdünk az örökségével?

---

¹¹³ „... tutto depositato in questo Bolognese Istituto sotto la fede della mia Patria, come tanti altri manoscritti miei, de quali Dio ne farà fare quegl' usi che altri forse meglio di me sapranno: e né V. S. Ill.ma, né qualunque altro erudito mi faccia reo di cossì lunga dilazione a metterli in pubblico, avendomelo impedito le mie tante assai note vessazioni sofferte nel Mondo per le Mani di chi cercai di servire.” *Marsili: Lettera di prefazione*, 186. o.

*Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et Introductio
ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.*¹¹⁴

[Ajánlás és bevezetés]

Beatissime Pater!

Satis perspectum est orthodoxam religionem eiusque caput, quod perstat modo perstabique semper in praeclare ordinata serie maximorum pontificum, acerbiorem hostem nunquam antea habuisse, quam idolorum cultum. Ille siquidem, cum Mosaicam Christianamque corrupisset legem, vehementer impulit Mahometum ad effutienda temere nova politica dogmata illecebrosa quidem, maximeque accommodata Orientalium animis: qui blanda ista corruptaque lege illecti, legislatorem scelestissimum prophetam ausi sunt nuncupare. Ille vero, utpote qui in omnibus rebus vaferrimus mortalium erat, non tam ad ampla constituenda imperia, quam ad Christianum deprimendum nomen, eiusmodi fraudolenta ac nova lege usus est. Eadem profecto via posteri sectatores eius ad incepta perficienda grassati sunt. Sed antecessores tui summi pontifices tam impios Turcarum impetus perfringere contenderunt, cum caelestes aequae ac terrenas opes elargirentur. Atque id in causa fuit, cur ipsi summi pontifices premiis quae pretiosus redemptoris nostri sanguis reliquit, excitarent Christi fideles, ipsoque inito inter Christianos principes foedere confirmarent. Quamquam enim tot auxiliis communiti Christiani aliquando victoriam retulerunt, hostes tamen ob insitam sibi superbiam vicisse se ac triumphasse gloriabantur. Verum enimvero inusitatum istam Turcarum superbiam anteacti saeculi postremis temporibus tandem aliquando afflixit atque compescuit gravissimum bellum illud, quod adversus eos administravimus. Quod quidem bellum sub Innocentii XI pontificatu ac Leopoldo primo imperatore ceptum continuatumque est, donec tam prospere illud, glorioseque Leopoldus ipse conficeret, ut suum imperium prorogaverit, opemque tulerit foederatis ad recuperandas plures provincias usurpatas ab Othomanis, qui ad se iure pertinere arbitrabantur, quidquid occupare libuisset. Quamobrem vehementer adeo perterrefacti fuerant Christiani, animosque desponderant, ut haud in magno discrimine ponerant quantascunque accipissent clades, dum longe sane acerbiore praestolarentur. Hinc factum est ut parati essent accipere qualemcumque pacem usurpatores maluissent. Innocentius ergo ac Leopoldis de tam formidolosis hostibus triumpharunt.

Tu vero Pater Beatissime, gerere dignitates cepisti sub tanto pontifice, qui quasi plane te praevidere destinatum a Deo esse unum ex successoribus suis, ad te praecipuam quae a secretis est dignitatem detulit, ut in procuranda tanta Ecclesiae gloria, consilium, studium operamque locares. Cum autem caeteri duo pontifices successores eius tam grande bonum Christianae religionis perficere exoptarent, purpura alter te exornare, alter vero apud se habere voluit, ut consiliis tuis pace belloque Christianam rempublicam sublevares, erigeres et confirmares.

Summo pontifici, quem supra memoravi, antecessori tuo perfrui licuit Carlovicensis congressus sancito foedere intra Christiani nominis gloriam, ut disceret Othoman potentia Christianorum virtutem atque consilia extimescere. Vix orthodoxae religionis supremus moderator nuncius fuisti, cum ratam firmamque pacem, nec non integram executionem illam vidisti, quae in articulis pacis praescripta fuit, ac secuta est Martii 5. anno 1701. Mortalium omnino nemo usque ad eam memoriam vel audivit, vel vidit unquam, quam in hac ultima pace Othomanum Imperium submitti certis limitibus, quoscumque caesar statueret, quamvis inducere illud ad dandam liberandamque fidem aequae arduum haberetur. In hoc volumine totam seriem actorum, quae inter utriusque imperii ac Venetae Reipublicae legatos confecta sunt, sanctis pedibus tuis Pater Beatissime subiicio, ac summa obsequia, qualia subditum, scriptoremque Catholicum decet, devoto officiumque grati animi praesto erga memoriam Leopoldi, qui mihi tantum onus imposuit, quamvis parem animum afferre

¹¹⁴ BUB FM Ms. 19. sztlan.

minime possem. Videbis plane in hoc volumine Pater Sanctissime, quod superest faciendum, et quam facile factu sit, quo videlicet in unum coeat, utrumque imperium in unam utraque Ecclesia coalescat. Maximum sane opus, quod praeter Christi vicarium nemo alius ullo modo moderari potest. Tu interim, Beatissime Pater, et ob aetatem adhuc vigentem, et ob summam rerum experientiam atque prudentiam singularem a Deo forsitan destinatus es ad tantum opus auspicandum, posteaquam videlicet inter Christianos integra pax convenerit, quam vehementer adeo exoptas atque procuras. Haec tibi omina utpote quantacunque felicitate altiora precor ex animo atque precabot, quo ad vitam suppeditaverit, nunc vero ad sanctissimo pedes tuos venerabundus procumbo.

*

Orbis aetas nullum aliud seculum superiore[m] gloriosius unquam iactaverit, quippequo cum pax honestissima inita confectaue sit, tum etiam Christianum nomen, quod tot labentibus annis Othomana tyrannide opprimebatur, tandem aliquando sublevatum sit, et ex ingentibus periculis ereptum ac restitutum. Optandum profecto esset, ut quae in hoc gravissimo Hungarico bello gesta sunt, ab aliquo rerum bene conscio disertoque perscriberentur, ut et posteritatis desiderio et Leopoldi caesaris gloriae consuleretur; haec tot fortissimorum ducum ratio haberetur, qui virtute animi atque prudentia bellum feliciter administrarunt, tum aliqua etiam illis, qui fortiter occubuerunt, gratia rependeretur; postremo militaris scientiae nova quaedam monumenta ad frangendos, si qui suboriantur, Turcarum impetus proderentur. Enimvero non sane pauci ab eo bello anni effluerunt, quo tempore plurimi, quibus res comperta erat, vel occubuerunt, vel consenuerunt, vel si qui adhuc vivunt, distrahuntur ad nova bella, quae Hungarico illi magnas offundunt tenebras, adeo ut facile verendum sit, ne inter inordinatas archivi caesarei chartas huius belli memoria deliteat, ventumque in oblivionem sit, nescio quonam fato magnarum rerum, quas obsolescere patiuntur homines. Profecto nonnulla de eo bello scripta proditaque sunt a Petro Garzono patritio Veneto, utpote quae ab expeditione Veneta seiungi minime possent, sapienter quidem et pro ea, qua natura praestat dicendi vi, etiam diserte, verum ea, quae scripsit a legatorum litteris accepit.

Quod si diutius vel per duo duntaxat lustra Viennae aula anteacta bella siluerit, intercidet plane tanti belli incorrupta memoria, quae si in lucem publicam proderetur, grande esset mortalibus allatura emolumentum. Non enim ita pax coaluit atque sancita est, quin plura contingerent, quae si ad omnem posteritatem transmitterentur, eandem facile erudirent, qua ratione (ut reliqua omittam) tam magnum faedus firmissimum ut in bello ita in pace ipsa constiterit, tum qua item ratione post ictam cum Turcis pacem, ita inter caesarem et Poloniae regem et rempublicam Venetam idem foedus redintegratum sit, ut quotiescumque Othomana aula aliquem ex foederatis bello peteret, mutuo se iidem protegerent, adeo ut Turcae ipsi faterentur eo foedere adversus suos ipsos conatus validissimum propugnaculum erectum fuisse. Verum ab huiusmodi incepto multa me retrahunt; ita illis opus absolvendum relinquam, qui instructiores quam ego sim, doctioresque hanc illustrem celebremque historiam aggrediantur. Tantum mihi de illius belli confectione deicendum sumo, de pace nempe Carlovicensi, quae totius belli fructus et perfectio fuit.

Igitur singula acta executionis pacis diligenter atque syncere a me confecta, et a Turcis caeterisque ministris, quibus exequendae pacis negotium erat, documento erunt posteris, quam arduum sit agere cum Othomano Imperio, quippequod prospera inflatur fortuna, ac turpiter adversa deprimitur. Quin etiam fluctuat Othomani imperatoris autoritas: Turcarum procerum volubiles animi et colere sultanum ac temere, et minari eidem, et assentari parati. Modo mancipiorum vilium ritu colunt imperatorem suum, modo e sublimi imperii fastigio praecipitem agunt in carcerem. Igitur in hoc rerum statu, in quo mutari ac misceri omnia cerneret, incertum est Othomano principi imperium adeo ut et subditi et multo magis exteri principes semper dubii sint de eo imperatore, quo cum acturi sunt. Rem ego exemplis, quae vidi, dum inter Turcas versarer, testari maxime vellem, nisi a proposito averterer. Sed harum rerum maxima documenta haec habeo, quod arduum semper fuit cum Turcis ager, utpote qui et mentiri semper et verum semper audire volunt. Ne semel quidem apud illos mentiaris caveto. Hoc enim habet vel unum duntaxat mendacium, ut veris quoque semper fidem adimat.

Antequam igitur in suos annos digeram acta, haud absurdum erit commemorare veteres illos Scythas recentium Hungarorum, qui modo sunt, parentes conditoresque Hungarici Regni: cuius amplitudinem carptim persequi inclinat animus, clarae huius pacis specimen exhibiturus velut in quaedam tabella: quae luculenter ostendet quidquid acciderit, posteaquam Hungariae rex Ludovicus tertius [sic!] moriens reliquisset regnum sorori coniugi Ferdinandi primi imperatoris, ad quem legitime est translatum imperium suapte et fratris Caroli V. potentia Solimano formidolosum.

At Solimanus, quippe qui ingentis spiritus erat, oblatam ab Hungaris occasionem arripuit Hungariae potiundi, opera Hungarorum magis, quam suis viribus fretus, idemque ipse ingenio ferocem Hungaricam gentem ad perpetuam incitavit rebellionem, ex qua toties pax et bellum Austriacos inter et Othomanos coortum continuatumque est, ad nostram memoriam et legentibus compertum fuerit. Optimum est mihi visum disserere quibus artibus pacem Turcae tentaverint adhuc grassante bello antequam Carlovicensis pax fieret; postremo ostendere ut imperator Leopoldus prudentissimis ministris suis copiam fecerit tum disponendi caesareos fines iam Othomanis proximos, tum etiam moderandi ipsos ac dirigendi ad limitaneam normam, quam maiores eius Romani caesares tradidere.

*A Bolognai Tudományos Akadémia emlékérmé Luigi Ferdinando Marsili gróf,
a kiváló tudóstárs és mecénás tiszteletére, 1731.*

(HM HIM Hadtörténeti Múzeum, Lt. sz. 0295/É. D: 60 mm.

Szikits Péter felvétele.)

ACTA PACIS – PEACE WITH THE MUSLIMS

The Plans of Luigi Ferdinando Marsili for the Publication of the
Papers of the Karlowitz Peace Treaty

Summary

It is a well known fact that the Peace of Karlowitz, which put an end to the European expansion of the Ottomans in 1699 once and for all, was a milestone concerning both the modernising attempts of the Habsburg Empire, and the history of the states of Central and South-eastern Europe. Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730), the Bolognese polymath at the service of the government in Vienna, played a crucial part in the military and diplomatic preparations of this agreement. After the conclusion of the peace treaty, it was his task as the plenipotentiary of the emperor to accurately demarcate the previously outlined frontiers. Marsili travelled from Dalmatia to Transylvania, mapping the southern borderland of the Empire. He also made a demographic survey of the territories concerned, gathered information regarding their history, form of government, geography, mineralogy and ethnography. All these data were published in 1726, in his monumental scientific masterpiece, *Danubius Pannonico-Mysicus*.

Recently, Marsili's character and position have come to the centre of scientific interest again. Previously, he was being dealt with as a scholar, as the founder of the *Istituto delle Scienze* in Bologna, the member of the Royal Society in London, and the man who rediscovered the Carpathian Basin. His activity as a diplomat at the service of the Habsburg state did hardly attract any attention. It is the merit of Raffaella Gherardi that she synthesised previous directions of research in her vast monograph *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il "buon ordine" di Luigi Ferdinando Marsili*, published in Bologna in 1980. The latest Marsili monograph (*Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso* by John Stoye, 1994) follows Gherardi's guidelines, introducing its hero's scientific and political views and activity as a unity. The sources of research in both cases were provided by the enormous archival documentary preserved in the Marsili Collection of the Bologna University Library. A few years after the publication of her monograph, Professor Gherardi issued a compilation of Marsili's reports sent to Vienna (*Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania 1699-1701*. Vol. I–II., 1986), which is the only modern text edition based on the material in Bologna. However, it remains a problem to define the principles according to which this vast and heterogeneous material could be arranged. Are there any unpublished works in there, or is it just a "miscellanea", fragments left over after the completion of *Danubius*, pieces of information that Marsili did not include in his work, but could be of interest for researchers? On the strength of the latter speculation, researchers have tried to collect data from the documentary in Bologna, with views on certain areas of science or the historiography of various nations.

The present study is based on the consideration that the Bolognese documentary has always been interpreted according to actual political circumstances. *Danubius* is only one of the possible "outcomes", which materialized in Marsili's life. At the same time, the careful examination of the chronological layers of the documentary, a kind of archaeological research in historiography, renders it possible to "exhume" other works that were written, but not published; or half-written, so that their outlines can be defined. On the strength of this principle, the author grouped the Marsili files into three chronological categories: 1688-1692 (boundary-making in Syrmia and preliminary inquiries concerning the possibility of a Habsburg–Ottoman border in the south); 1699–1701 (the professional and scientific work of boundary-fixing after the Peace of Karlowitz); 1708–1730 (the Bolognese decades, the publication of *Danubius* and the preparations to publish *Stato militare*). The documentary in Bologna contains an unpublished work from the first period, titled *Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa*, which Marsili made ready for being published and provided with map supplements. It was a version of a 1690 original (*De-*

scrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici), revised and expanded by Marsili just before the peace negotiations in Karlowitz took place.

The second period was determined by the frontier commissioner Marsili's cooperation with local (Romanian, Hungarian, Croatian, Saxon, etc.) experts that provided him with information regarding the borderland in question. Marsili's relationship with Croatian poet, historian and polymath Pavao Ritter Vitezović proved to be particularly significant. Their joint work, which was necessitated by certain disputed issues of the frontiers of Dalmatia, resulted in the establishment of a great database on the Balkans (including Hungary and Transylvania). Its core is *Documenta rerum Croaticarum et Transylvaticarum*, the 103rd volume of the Marsili bequest in Bologna, which contains documents about the history, ethnography, topography, heraldry, genealogy and literature of Bosnia, Croatia and Transylvania, such as facsimiles of deeds, treatises of legal history, hagiographies, and explanations of ancient ruins and inscriptions. Among the authors there are contemporaries of Marsili and others that died somewhat earlier; Hungarians (Dávid Rozsnyai, Miklós Bethlen), Italians (Giacinto Peri), Croats (Nicola Gothal, Franjo Ladanji), Romanians (Constantin Cantacuzino) and Saxons (Valentin Frank von Frankenstein). Most of the sources were copied or written by Ritter Vitezović personally. Marsili deserves credit for editing mainly.

Finally, the most interesting work of Marsili, which had not been completed, but the author gave directions as to its title, contents and structure, dates from the third period. Marsili aimed at publishing the documents about the preparations of the Peace Treaty of Karlowitz, the negotiations and the work of the frontier commission in a series of source books. The large-scale project would have been titled *Acta executionis pacis*. To prepare this enterprise, Marsili arranged the documents into volumes, carefully separated from the material of his legacy relating to other sciences (e.g. natural sciences). The uniqueness of the project lay in its political intentions. In Marsili's opinion, the improvement of commercial connections with the Ottoman Empire, the freedom of traffic, peace and trust were all vital for the closing up of the Central European region and the modernization of the Habsburg state. That is why Marsili was deeply concerned to introduce the negotiation style and the political behaviour of the Muslims to his supposed readers. As he previously fell out of favour with the Habsburg ruler, he addressed the preface to the entire project to the pope, as the head of the Christian world, and attached a compendium to it, summarizing the historical past of the region (*Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et Introductio ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.*). Therefore, *Acta pacis* is not merely another previously unpublished text that has come to light and can be added to the Marsili oeuvre; it also renders it possible to examine the entity and structure of the documentary.

On the basis of the above-mentioned structural principles, the author makes a proposal in the conclusion of the study as to the publication of *Acta executionis pacis* in the frames of international teamwork, with the cooperation of Turkish, Romanian, Croatian, Hungarian and Italian experts. This would mean publishing Marsili's other works recently found in the documentary in Bologna (*Monarchia Ungarica, Documenta rerum Croaticarum et Transylvaticarum*) according to the original concept, as well as Marsili's correspondence with the representatives of the estates and the church in the territories where he had been to. Besides being the implementation of the plan of Endre Veress who intended to issue the material under the title *Acta Bononiensia Hungarica* in 1906, such a volume would also be the product of a typical *European undertaking*, current both from a scientific and a political aspect, and worthy of Marsili's genius.

Le projet de Louis Ferdinand de Marsigli relatif à la publication
des documents de la paix de Karlóca

Résumée

Il est généralement connu que le traité de Karlóca (Srijemski Karlovci, Karlowitz, 1699) qui a mis définitivement fin à l'expansion des Turcs en Europe avait une importance primordiale et pour les tentatives de modernisation de l'Empire des Habsbourg et dans l'histoire des pays d'Europe centrale et sud-orientale. Louis-Ferdinand de Marsigli (1658–1730), scientifique polygraphe de Bologne, qui se mit au service de l'administration de Vienne occupa des positions clés sur le plan militaire et diplomatique et joua un rôle marquant dans la diplomatie. Après la conclusion du traité de paix, il fut chargé, en sa qualité de commissaire plénipotentiaire de l'Empereur, de préciser la ligne de frontière tracée à grands traits. Marsigli explora et cartographia la zone frontalière sud de l'Empire, de la Dalmatie à la Transylvanie. Au-delà de sa mission diplomatique et militaire, il dressa aussi la carte démographique de ces régions et collecta des informations sur l'histoire, l'administration, l'hydrographie, la géographie, les ressources minières et les traditions populaires de celles-ci qu'il traita plus tard scientifiquement dans son œuvre monumentale intitulée *Danubius Pannonico-Mysicus* (1726).

Ces dernières décennies, la personne et le rôle de Marsigli ont éveillé, de nouveau, l'intérêt des scientifiques. Avant il fut surtout mis en avant comme fondateur de l'Istituto delle Scienze de Bologne, membre de Royal Society de Londres et redécouvreur du bassin des Carpates au sens large. L'autre volet de son activité, notamment sa carrière diplomatique et militaire au service de l'État des Habsbourg suscita alors peu d'attention. Le mérite de Raffaella Gherardi est d'avoir synthétisé les deux directions des recherches précédentes dans sa monographie globale (*Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1980). La dernière monographie sur Marsigli (John Stoye: *Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli Soldier and Virtuoso*. New Haven–London, 1994) suit déjà cette piste en présentant d'une manière synthétique l'œuvre et l'opinion politiques et scientifiques du protagoniste. Dans les deux cas, la recherche était basée sur l'immense fonds d'archives conservé dans la collection de Marsigli de la Bibliothèque Universitaire de Bologne. Choisis de ladite collection, Madame Gherardi a édité, quelques années après la publication de sa monographie, les rapports de Marsigli envoyés à Vienne (*Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania 1699–1701, vol. I-II*, Modena, 1986). Actuellement, c'est la seule publication de texte moderne basée sur le fonds de Bologne. Toutefois le problème persiste: Comment et selon quels critères peut-on classer ce fonds extrêmement riche mais fort hétérogène? Y a-t-il encore des ouvrages inédits ou il s'agit simplement de „miscellanea,” de fragments non utilisés par Marsigli pour l'œuvre synthétique *Danubius*, mais qui pourraient contenir des informations valables (pour les chercheurs ultérieurs)? L'histoire de la recherche a privilégié jusqu'alors cette dernière piste: la collecte d'informations basée sur le fonds de Bologne s'est déroulée selon les critères d'un domaine scientifique limité ou de l'historiographie d'un pays concerné.

La présente étude part de la considération que la collection de documents de Bologne est un fonds flexible dont la forme mais aussi le noyau idéologique changeaient en fonction de la situation politique du moment à laquelle l'auteur souhaitait l'adapter. *Danubius* n'est qu'une des „sorties” possibles, réalisée dans la vie de Marsigli. Cependant l'exploration minutieuse de la succession chronologique des documents, une sorte de travail historique archéologique, permet „d'exhumer” des œuvres achevées, mais non publiées ou bien à moitié réalisées, mais reconstituables en grandes lignes. Suivant ce principe, je classe les couches thématiques des documents de Marsigli autour de trois périodes: 1688–1692 (exploration des frontières de Szerémség et une collecte d'informations préalable en vue de définir une frontière sud entre les Habsbourg et les Turcs); 1699–1701 (exploration des frontières après la paix de Karlóca et le travail scientifique et

d'experts y relatif); 1708–1730 (les décennies passées à Bologne, la publication de *Danubius*, la préparation de la publication de *Stato militare*). Concernant la première période, une seule œuvre inédite (mais déjà préparée à la publication par Marsigli et dotée de cartes en annexe) a été conservée dans le fonds de Bologne: *Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa* basée sur un premier texte (*Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici*) écrit vers 1690. Marsigli a révisé et complété ce dernier directement avant les négociations de paix de Karlóca.

La deuxième période fut essentiellement déterminée par la collaboration de Marsigli, commissaire arpenteur de frontières, avec des experts locaux (roumains, hongrois, croates, saxons, etc.) qui fournissaient les informations sur la région frontalière concernée. Sa relation avec Pavao Ritter Vitezović, poète, historiographe et polygraphe croate, était déterminante. A l'issue de leur travail commun (les frontières contestées de la Dalmatie en étaient le motif diplomatique) fut constituée une importante documentation sur les Balkans (Balkans au sens large, y compris la Hongrie et la Transylvanie). Le noyau de celle-ci, le volume 103 de l'héritage de Marsigli de Bologne (*Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*) contient des documents historiques, ethnographiques, onomastiques, topographiques, généalogiques et d'histoire littéraire relatifs à la Bosnie, à la Croatie, à la Transylvanie ainsi que des copies de diplômes, des essais d'histoire du droit, des récits hagiographiques ou encore des explications sur des vestiges et inscriptions antiques. Parmi les auteurs, on trouve des contemporains et aussi des personnes décédées peu de temps avant. Ils sont hongrois (Dávid Rozsnyai, Miklós Bethlen), italiens (Giacinto Peri), croates (Nikola Gothal, Franjo Ladanji), roumains (Constantin Cantacuzino) ou saxons (Valentin Frank von Frankenstein). La plupart des sources furent écrites ou recopiées personnellement par Vitezović Ritter, alors que Marsigli s'occupa surtout de la rédaction.

L'œuvre la plus intéressante de Marsigli appartient à la troisième période. Elle est inachevée, mais l'auteur a clairement indiqué son titre, son contenu et sa structure. Marsigli aurait voulu publier en une série unique de publications de source les documents rassemblés lors de la préparation de la conclusion de paix de Karlóca, des négociations diplomatiques et puis de son travail dans la commission des frontières des Balkans. Cette conception ambitieuse aurait eu comme titre *Acta executionis pacis*. Pour la préparer, Marsigli organisa les documents en volumes en les distinguant bien des autres parties de l'héritage (notamment d'intérêt scientifique). La particularité et le gage de l'originalité de cette entreprise résidaient dans son intention politique. Pour le développement de la région de l'Europe centrale et la modernisation de l'État des Habsbourg, Marsigli jugea primordiales les bonnes relations commerciales avec l'Empire ottoman, la liberté totale de la circulation, la paix et la confiance. De ce fait, il tint à faire connaître à ses lecteurs supposés le style de négociation et les mécanismes comportementaux politiques des musulmans. Comme il fut déjà disgracié par l'empereur des Habsbourg, c'est au pape, chef de tous les chrétiens qu'il dédia la préface de l'ouvrage auquel il ajouta aussi un complément sur l'histoire de la région (*Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodrum et Introductio ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.*). *Acta pacis* est plus qu'un texte inédit supplémentaire de l'œuvre de Marsigli, car il permet de voir l'intégralité des documents et le principe organisateur de leur composition.

Dans la dernière partie de l'étude, suivant ce principe organisateur je propose la publication d'*Acta executioni pacis* dans le cadre d'une collaboration internationale qui associerait des experts ottomans, roumains, croates, hongrois et italiens ainsi que la publication d'autres ouvrages récemment révélés du fonds de Bologne (*Monarchia Ungarica, Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*) et de la correspondance avec les représentants de l'aristocratie et de l'Église des territoires parcourus par Marsigli. Je suis convaincu que cette publication – qui serait aussi l'aboutissement de l'initiative de 1906 d'Endre Veress qui envisagea de publier ce fonds sous le titre *Acta Bononiensia Hungarica* – constitue une mission typiquement européenne relevant non seulement de l'actualité scientifique, mais aussi politique (donc fidèle à l'esprit de Marsigli).

Plan Luigija Ferdinanda Marsilija za objavljivanje
dokumenata mira u Srijemskim Karlovcima

Sažetak

Općepoznato je da je Karlovački mir, koji je konačno zaustavio tursku ekspanziju u Europi (sklopljen u Srijemskim Karlovcima, 1699. godine), imao odlučujuće značenje, kako u modernizacijskim pokušajima Habsburške Monarhije, tako i u povijesti zemalja srednje i jugoistočne Europe. Bolonjski učenjak i polihistor Luigi Ferdinando Marsili (1658.-1730.), koji je bio u službi bečkog dvora, igrao je istaknutu ulogu u diplomatskom procesu, a bio je i na ključnim pozicijama na vojnom i diplomatskom području. Nakon sklapanja mirovnog sporazuma bilo mu je kao carskom opunomoćeniku povjereno da točno odredi graničnu crtu, do tada povučenu samo otprilike, u glavnim crtama. Marsili je obišao područje od Dalmacije do Erdelja, izradio je zemljovid južnog graničnog područja Monarhije. Ali Marsili se osim povjerenih mu vojnih i diplomatskih pitanja, bavio i prikupljanjem podataka o povijesti dotičnih područja, o oblicima vladavine u njima, o njihovu zemljopisu, hidrografiji, rudnim bogatstvima i narodnim običajima. Sve ove podatke kasnije je znanstveno obradio u svojem monumentalnom djelu *Danubius Pannonico-Mysicus* (1726).

Marsilijeva ličnost i uloga u posljednjim su desetljećima opet dospjeli u središte znanstvenog interesa. Ranije su se njim bavili uglavnom kao učenjakom, kao utemeljiteljem bolonjskog Istituto delle Scienze, članom londonske Royal Society i kao u širem smislu uzetom ponovnom otkrivaču karpatskog bazena. Dosada pozornost skoro da i nije posvećivana drugoj grani njegove djelatnosti: diplomatskoj i vojnoj karijeri u službi Habsburške Monarhije. Zasluga je Raffaella Gherardi što je u opsežnoj monografiji (*Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1980) sintetizirala dva ranija istraživačka smjera. Najnovija monografija o Marsiliju (John Stoye: *Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli Soldier and Virtuoso*. New Haven-London, 1994) već se kreće na tom tragu, istodobno prikazuje Marsilijeve znanstvene i političke poglede i djelatnost. U oba slučaja kao istraživačka baza poslužio je obilan materijal koji se čuva u Marsilijevoj zbirci bolonjske Sveučilišne knjižnice. Profesorica Gherardi u posebnoj je knjizi, nekoliko godina nakon objavljivanja svoje monografije, izdala Marsilijeve izvještaje u Beč, koje je ekscerpirala iz monografije (*Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania 1699-1701. I-II. k.*, Modena, 1986) – a danas to predstavlja jedino moderno izdanje teksta iz bolonjske Marsilijeve ostavštine. Međutim, i dalje ostaje problem, kako i na temelju kakvih načela razvrstati ovu izvanredno bogatu, ali vrlo heterogenu gomilu spisa? Skrivaju li se tu još neka neizdana djela ili je sve to skupa samo *miscellanea*, otpadci preostali nakon opsežne rekapitulacije djela *Danubius*, hrpa informacija koju Marsili nije ni iskoristio (ali koje bi možda za kasnije istraživače mogle biti vrijedne)? Povijest istraživanja dosada se kretala na liniji ove druge pretpostavke: iz bolonjskih dokumenata svatko je nastojao prikupiti podatke koji se tiču bilo samo jednog, užeg znanstvenog područja, bilo jedne određene nacionalne historiografije.

Ova studija polazi od pretpostavke da je bolonjska zbirka elastičan materijal koji mijenja ne samo oblik, nego i ideološku jezgru, ovisno o tom kojoj aktualnoj političkoj situaciji ju je htio prilagoditi Marsili. *Danubius* je tek samo jedan mogući „ishod”, koji se ostvario još za Marsilijeva života. Marno otkrivanje pojedinih vremenskih slojeva spisa iz ostavštine, predstavlja svojevrsan povijesni arheološki rad, pomoću kojeg se omogućuje „ekshumacija” i ostalih djela (dovršenih, ali neobjavljenih, ili napravljenih do pola, ali tako da se mogu rekonstruirati u glavnim obrisima). Polazeći od ovog temeljnog načela, ovako sam u tri vremenska razdoblja razvrstao tematske slojeve Marsilijevih spisa: 1688.-92. (mjerjenje granica Srijema, kao i prethodno informiranje s ciljem da se formira južna habsburško-turska granica); 1699.-1701. (premjerenje granice nakon

Karlovačkog mira, stručni i znanstveni rad povezan s tim); 1708.-1730. (desetljeća provedena u Bologni, izadnje djela *Danubius*, priprema za objavljivanje spisa *Stato militare*).

Iz prvog razdoblja u bolonjskoj je zbirci sačuvano jedno neizdano djelo (koje je pak Marsili bio pripremio za objavljivanje i opskrbio dodacima sa zemljovidima). Pod naslovom *Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa* obradio je i nadopunio Marsili, neposredno prije mirovnih pregovora u Srijemskim Karlovcima, jedan temeljni tekst koji je nastao oko god. 1690. (*Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici*).

Drugo je razdoblje u bitnom odredila Marsilijeva suradnja s mjesnim (rumunjskim, mađarskim, hrvatskim, saskim itd.) stručnjacima koji su ga opskrbili informacijama o dotičnom graničnom području. Među njima se odlučujućom pokazala njegova veza s hrvatskim pjesnikom, povjesničarem, polihistorom i učenjakom Pavlom Ritterom Vitezovićem. Na tragu zajedničkog rada (a povod njemu bilo je sporno pitanje granica Dalmacije) nastala je velika balkanska datoteka („Balkan” ovdje uzimamo u širem smislu, skupa s Ugarskom i Erdeljem). Njezina jezgra je 103. svezak Marsilijeve bolonjske ostavštine (pod naslovom *Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*). Svezak je raznovrstan, sadrži povijesne, etnografske, onomastičke, topografske, heraldičke, genealoške i književno-povijesne dokumente, nalaze se u njem prijepisi povelja, pravno-povijesne rasprave, životopisi svetaca, tumačenja antičkih ruševina i natpisa. Među autorima javljaju se Mađari (Rozsnyai Dávid, Bethlen Miklós), Talijani (Giacinto Peri), Hrvati (Nikola Gothal, Franjo Ladanji), Rumunji (Constantin Cantacuzino), Sasi (Valentin Frank von Frankenstein). Najveći dio izvora napisao je ili prepisao osobno Ritter Vitezović, dok je uređivanje poglavito Marsilijeva zasluga.

Konačno, za zadnje razdoblje može se vezati najzanimljivije Marsilijevo djelo, koje pak u cijelosti nije dovršeno, nego je autor dao jasnu uputu što se tiče njegova naslova, sadržaja i strukture. Marsilijeva želja je bila da se dokumenti nagomilani tijekom pripreme sklapanja Karlovačkog mira, diplomatskih pregovora, te rada u povjerenstvu za određivanje balkanske granice, objave u velikom višesveščanom izdanju izvora. Ambiciozna zamisao trebala je nositi naslov *Acta executionis pacis* – tijekom pripreme za taj projekt Marsili je pisani materijal razvrstao u sveske, jasno ga razdvojivši od dijelova ostavštine, koji se tiču drugih tema (na primjer, prirodnoznanstvene spise). Osobitost pothvata kao i zalag njegove zanimljivosti skrivao se u političkoj intenciji. Marsili je smatrao da su sa stanovišta otvaranja srednjoeuropskog područja i modernizacije habsburške države, od životne važnosti uspostava što boljih veza s Osmanskim Carstvom, potpuna sloboda kretanja, mir i sigurnost – te mu je stoga osobito bilo stalo do toga da svoje moguće čitatelje što bolje upozna s pregovaračkim stilom muslimana i njihovim mehanizmima političkog ponašanja. Nakon što je već ranije izgubio milost habsburškog vladara, cijeli je projekt ponudio papi kao glavi kršćanskog svijeta. Kao uvod u zbirku izvora sastavio je kratak kompendij o povijesti tog područja (*Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et Introductio ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.*). Dakle, razaznavanje obrisa spisa *Acta pacis* ne samo da obogaćuje Marsilijevo životno djelo još jednim neizdanim tekstom, nego u stanovitom smislu daje uvid u cjelinu pisanog materijala, u organizacijska načela njegove strukture.

U završnom dijelu studije, na temelju ovog organizacijskog načela, predložit ću da se *Acta executionis pacis* izdaju u međunarodnoj suradnji, uz uključenje turskih, rumunjskih, hrvatskih, mađarskih i talijanskih stručnjaka, da se u skladu s Marsilijevom koncepcijom objave neka druga djela, nedavno otkrivena u bolonjskom pisanom materijalu (*Monarchia Ungarica, Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*), kao i da se objelodani Marsilijeva korespondencija sa staleškim i crkvenim velikodostojnicima područja koja je obišao. Ovo izdanje – pored toga što bi ostvarilo inicijativu Veressa Endre-a koji je taj materijal kanio objaviti još 1906. god. pod naslovom *Acta Bononiensia Hungarica* – po mojem uvjerenju, osobito u svjetlu događanja u nekoliko zadnjih godina, nema samo znanstvenu, nego i političku aktualnost (to jest, u skladu s duhom Marsilijeva djelovanja) te je specifično *europska zadaća*.

Der Plan von Luigi Ferdinando Marsili zur Herausgabe
der Schriften des Friedens von Karlowitz

Resümee

Der Friedensvertrag von Karlóca (Karlowitz, Srijemski Karlovci, 1699), der die Expansion der Türken endgültig abschloss, hat bekanntermaßen eine entscheidende Bedeutung sowohl in der Reihe der Modernisierungsversuche des Habsburgerreiches, als auch in der Geschichte der Staaten der mittel- und südosteuropäischen Region. Eine bedeutende Rolle in der diplomatischen Arbeit spielte der Polyhistor aus Bologna, Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730), der in den Dienst der Wiener Regierung getretene Wissenschaftler, der auf dem Gebiet des Militärwesens und der Diplomatie Schlüsselpositionen innehatte. Nach dem Abschluss des Friedensvertrages war es als bevollmächtigter Kommissar des Kaisers seine Aufgabe, die skizziert, in groben Zügen festgelegte Grenzlinie genau zu bestimmen. Marsili hat das südliche Grenzgebiet des Reiches von Dalmatien bis Siebenbürgen bereist und erfasst. Über seinen diplomatischen und militärischen Auftrag hinaus hat er jedoch auch die demographische Erfassung der erwähnten Gebiete durchgeführt, Er hatte Daten über ihre Geschichte, Regierungsform, Hydrographie und Geographie, Mineralschätze und Bräuche gesammelt, die er später in seinem monumentalen Hauptwerk, *Danubius Pannonico-Mysicus* (1726) aus wissenschaftlicher Sicht aufarbeitete.

Die Person und die Rolle Marsilis wurden in den vergangenen Jahrzehnten erneut in den Mittelpunkt des wissenschaftlichen Interesses gerückt. Früher beschäftigte man sich in erster Linie als Wissenschaftler, als Begründer des Istituto delle Scienze in Bologna, als Mitglied der Royal Society in London und als Neuentdecker des breiter ausgelegten Karpatenbeckens mit ihm. Dem zweiten Zweig seiner Tätigkeit, seiner diplomatischen und militärischen Karriere im Dienst des Habsburgerstaates, wurde bei weitem weniger Aufmerksamkeit geschenkt. Es ist das Verdienst von Raffaella Gherardi, dass sie in ihrer breit angelegten Monographie (*Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine“ di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1980) diese beiden früheren Forschungsrichtungen synthetisiert hat. Die neueste Marsili-Monographie (John Stoye: *Marsigli's Europe 1680–1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli Soldier and Virtuoso*. New Haven – London, 1994) verfolgt bereits diese Spur und stellt die wissenschaftlichen und politischen Ansichten und die Arbeit des Protagonisten in einer Einheit dar. Die Quellenbasis der Forschung stellt in beiden Fällen das riesige Archivmaterial dar, das in der Marsili-Sammlung der Universitätsbibliothek von Bologna aufbewahrt wird. Frau Professor Gherardi hat einige Jahre nach der Veröffentlichung ihrer Monographie daraus die von Marsili nach Wien gesandten Berichte kundgetan (*Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania 1699–1701. Bd. I-II.*, Modena, 1986) – heute ist das die einzige moderne Textausgabe aus dem Bologna-Material. Es ist doch weiterhin ein Problem, wie, nach welchen Gesichtspunkten dieses äußerst reichhaltige, aber ziemlich heterogene Material systematisiert werden kann. Gibt es darin noch unveröffentlichte Werke, oder ist das ganze lediglich „miscellanea“, also sind es Bruchstücke, die nach der großen Zusammenfassung *Danubius* zurückgeblieben sind und von Marsili nicht verwendet wurden (aber für die späteren Forscher trotzdem wertvoll sind)? Die Forschungsgeschichte war bisher auf dieser letzteren Spur unterwegs: die Forscher versuchten, aus den Bologna-Dokumenten aus dem Aspekt eines bestimmten, engeren Wissenschaftsgebietes oder einer gegebenen nationalen Geschichtsschreibung Daten zu sammeln.

Die vorliegende Studie geht von der Überlegung aus, dass die Bologna-Dokumentensammlung ein formbares Material ist, das seine Form und auch seinen ideologischen Kern je nachdem verändert hat, nach welcher gerade aktuellen politischen Situation es der Verfasser richten wollte. *Danubius* ist lediglich eine der möglichen „Ausgänge“, der bereits zu Lebzeiten Marsilis realisiert wurde. Zugleich ermöglicht aber die akkurate Aufdeckung einzelner zeitlicher Schichten des Dokumentennachlasses, eine Art historisch-archäologische Arbeit die „Exhumierung“ sonstiger,

fertig gestellter, aber nicht veröffentlichter, oder aber realisierter, aber in ihren Grundzügen nicht rekonstruierbarer Werke. Ich schreite entlang dieser Grundprinzipien voran und ordne die thematischen Schichten der Marsili-Schriften um drei Zeitspannen an: 1688–92 (Ermessung der Grenzen von Syrmien, sowie Vorab-Orientierung zum Zweck der Herausbildung einer möglichen südlichen Grenze zwischen dem Habsburgerreich und den Türken); 1699–1701 (Grenzermessung nach dem Frieden von Karlowitz, diesbezügliche Experten- und wissenschaftliche Arbeit); 1708–1730 (Jahrzehnte in Bologna, Veröffentlichung von Danubius, Vorbereitung der Veröffentlichung von *Stato militare*). Aus dem ersten Zeitabschnitt ist ein unveröffentlichtes Werk im Bologna-Dokumentenmaterial erhalten geblieben (das jedoch von Marsili zur Veröffentlichung vorbereitet und mit einem Kartenanhang versehen wurde): unter dem Titel *Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa* wurde von Marsili – direkt vor den Friedensverhandlungen von Karlowitz – ein um 1690 herum geschaffener Grundtext (*Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici*) umgearbeitet und ergänzt.

Die zweite Etappe wurde grundsätzlich durch die Zusammenarbeit zwischen Marsili, dem Kommissar für Grenzermessung, mit den örtlichen (rumänischen, ungarischen, kroatischen, sächsischen usw.) Experten bestimmt, die Informationen bezüglich der betroffenen Grenzgebiete lieferten. Von diesen erwies sich der Kontakt mit dem kroatischen Dichter, Geschichtsschreiber und Polyhistoren-Wissenschaftler Pavao Ritter Vitezović als bestimmend. Infolge der gemeinsamen Arbeit (deren diplomatisches „Apropos“ die Frage der umstrittenen Grenzen Dalmatiens war), entstand eine große balkanische Datenbank („Balkan“ wird hier breiter aufgefasst, so umfasst der Begriff auch Ungarn und Siebenbürgen). Kern dieser Datenbank ist der im Marsili-Nachlass aufbewahrte Band 103 (unter dem Titel *Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*). Er enthält gemischt historische, ethnographische, onomastische, topographische, heraldische, genealogische und literaturgeschichtliche Dokumente in Bezug auf Bosnien, Kroatien und Siebenbürgen, aber auch Urkundenabschriften, rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Heiligenlegenden, und Erklärungen zu antiken Ruinen und Aufschriften. Unter den Autoren finden sich Zeitgenossen und kurz zuvor Verstorbene gleichermaßen, Ungarn (Dávid Rozsnyai, Miklós Bethlen), Italiener (Giacinto Peri), Kroaten (Nikola Gothal, Franjo Ladanji), Rumänen (Constantin Cantacuzino) und Sachsen (Valentin Frank von Frankenstein). Den größten Teil der Quellen hat Vitezović persönlich abgeschrieben oder verfasst. Marsili gebührt in erster Linie das Verdienst des Redigierens.

Der dritten Etappe kann schließlich das wertvollste Marsili-Werk zugeordnet werden, das zwar nicht vollständig fertig gestellt wurde, aber der Verfasser hat klare Anweisungen bezüglich seines Titels, Inhalts und Aufbaus gegeben. Marsili wollte die während der Vorbereitung des Friedensschlusses von Karlowitz, der diplomatischen Verhandlungen und später die während seiner Arbeit in der Grenzkommision am Balkan angehäuften Dokumente in einer einheitlichen Quellenpublikationsreihe veröffentlichen. Die groß angelegte Vorstellung hätte den Titel *Acta executionis pacis* getragen. Um dies vorzubereiten, hat Marsili das Schriftenmaterial in Bände geordnet und dabei von den sonstigen (zum Beispiel naturwissenschaftlichen) Teilen des Nachlasses unterschieden. Die Eigenheit, das Pfand der Originalität des Unternehmens verbarg sich in seiner politischen Intention. Marsili hielt es zum Aufschließen der mitteleuropäischen Region, zur Modernisierung des Habsburgerstaates für unerlässlich, möglichst gute Handelsbeziehungen mit dem Osmanischen Reich auszubauen, einen freien Verkehr, Frieden und Vertrauen zu schaffen. Deshalb war es ihm so wichtig, seinen mutmaßlichen Lesern den Verhandlungsstil und den politischen Verhaltensmechanismus der Muslime näher zu bringen. Nachdem er beim Habsburger-Herrscher bereits früher in Ungnade gefallen war, schrieb er vor dem ganzen Unternehmen ein Vorwort zum Papst als dem Oberhaupt der christlichen Welt und ein Kompendium, das die historische Vergangenheit des Gebietes kurz vorstellt (*Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et Introductio ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.*). Die Entfaltung der Umriss der *Acta pacis* bereichert also das Marsili-Lebenswerk nicht nur einfach mit einem weiteren unveröffentlichten Text, sondern gibt gewissermaßen einen Überblick über die Vollständigkeit und das Organisationsprinzip der Struktur des Dokumentenmaterials.

Im abschließenden Teil der Studie gebe ich auf Grund dieses Organisationsprinzips einen Vorschlag zur Veröffentlichung der *Acta executionis pacis* in internationaler Kooperation, unter

Einbeziehung osmanischer, rumänischer, kroatischer, ungarischer und italienischer Experten, der sonstigen Werke, die aus dem Bologna-Schriftenmaterial nun erschlossen wurden (*Monarchia Ungarica, Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*), sowie des Briefwechsels mit den ständischen und kirchlichen Faktoren der Gebiete, die Marsili bereist hat). Diese Publikation ist – abgesehen davon, dass sie die Veröffentlichung des Materials realisieren würde, die Endre Veress bereits 1906 unter dem Titel *Acta Bononiensia Hungarica* geplant hatte – meiner Überzeugung zufolge insbesondere infolge der Entwicklungen der vergangenen Jahre nicht nur eine aus wissenschaftlicher, sondern auch aus politischer Sicht aktuelle (also dem Geist Marsilis treu bleibende) und charakteristisch *europäische Aufgabe*.

Шандор Бене

АСТА PACIS – МИР С МУСУЛЬМАНАМИ

План графа Луиджи Фердинандо Марсили издания материали договора о мире Сриемского Карловца

Резюме

Карлоцкий договор о мире (Сриемски Карловци, Карловитц), положивший конец турецкой экспансии в Европе, общеизвестно, имеет решающее значение как в ряду попыток модернизации Габсбургской Империи, так и в истории государств, расположенных в Центральной и Юго-Восточной Европе. Луиджи Фердинандо Марсили (1658–1730), полихистор из Боллоньи, ученый, поступивший на службу Венскому правительству, играл выдающуюся роль в дипломатии и занимал ключевые позиции в военном деле и в дипломатическом корпусе. После заключения мирного договора он, будучи чрезвычайным уполномоченным кайзера, имел задачу точно установить границы, проведенные лишь эскизно. Марсили обходил и объездил и сфотографировал южные пограничные районы Империи, начиная от Далмации до Трансильвании. Но помимо конкретных дипломатических и военных задач он создал демографическую карту этих регионов, собирал данные по их истории, о форме их правления, о их водоемах и минеральных богатствах, а также о народных обычаях, изложив все это и обработав с научной точки зрения позже в своем монументальном труде *Danubius Panonico-Mysicus* (1726).

Личность Марсили и сыгранная им роль в последние десятилетия вновь очутились в центре внимания историографической науки. Ранее его рассматривали главным образом как ученого, основателя Болоньского Института Наук, как члена Лондонского королевского Общества *Royal Society*, как нового открывателя Карпатского бассейна, взятого в более широком смысле слова. Другую сторону его деятельности, дипломатическую и военную карьеру на службе государству Габсбургов отнюдь не баловали таким пристальным вниманием. Заслуга Рафаэлле Жерарди заключается в том, что в своей крупной монографии (*Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento, II „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1980) он синтезировал два прежних направления исследований. Новейшая монография о Марсили (John Stoye: *Marsigli's Europe 1680–1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli Soldier and Virtuoso*. New Haven-London, 1994) уже идет по этим следам, показывая в единстве научные и политические взгляды своего главного героя и его труды. Базой-источником исследования в обоих случаях служит огромный архивный материал Библиотеки Болоньского Университета, хранимый в отделе трудов Марсили. Профессор Жерарди, спустя несколько лет после издания ее монографии сделала выборку из нее и опубликовала

доклады Марсили, направленные им в Вену, (*Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania 1699–1701. Vol. I–II. Modena, 1986*) – в настоящее время это единственное современное издание текста из болоньского материала. В то же время и далее остается проблемой то, каким образом, по каким точкам зрения можно систематизировать этот чрезвычайно богатый, но весьма гетерогенный материал. Содержатся ли в нем еще неизданные работы, или же все это является уже лишь остатками „miscellanea”, оставшимися после обобщения крупного труда *Danubius*, не использованными Марсили информационными материалами (которые могут оказаться ценными?). История исследования до сего времени следовала по следующему пути: из болоньских материалов исследователи собирали материалы, соотносясь с их целями, либо по данной более узкой области науки, или важными с точки зрения определенной национальной историографии.

Настоящая работа исходит из тех соображений, что болоньское собрание документов является пластичным материалом, не только форма, но и идеологическое зерно которого изменялись согласно тому, к какому актуальному политическому взгляду хотели прилаживать его исследователи. *Danubius* является всего лишь одним возможным „исходом”, который был реализован еще при жизни Марсили. В то же время тщательное вскрытие отдельных временных слоев этого научно-информационного наследства, своего рода историческая археологическая работа, позволяет осуществить „эксгумацию” прочих, подготовленных, но не опубликованных или наполовину осуществленных, реконструируемых в контурах работ. Опираясь на этот основной принцип я могу упорядочить тематические слои наследства Марсили по трем периодам: 1.) 1688–1692 (Обмер границ Серемии, а также предварительная информация в целях проведения возможных южных границ между Габсбургской монархией и Турецкой империей). 2.) 1699–1701 (обмер границ после заключения карлоцкого мира, связанная с этим научная и экспертная работа). 3.) 1708–1730 (десятилетия, проведенные в Болоньи, издане труда *Danubius*, подготовка к публикации работы *Stato militare*). В болоньском архивном материале от первого периода сохранился неизданный труд, подготовленный к публикации уже самими Марсили, снабженный приложениями с картами): под названием „*Monarchia Ungarica in sua regna, principatus et ducatus divisa*,” основной текст, появившийся примерно около 1690 года (*Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici*) Марсили сам переработал и дополнил непосредственно перед проведением мирных переговоров в Карлоце.

Второй период был в основном предопределен сотрудничеством поверенного по обмеру границ Марсили с местными экспертами (румынскими, венгерскими, хорватскими, саксонскими и т.д.), которые предоставляли информации, касавшиеся данных провинций. Из этих связей детерминирующей оказалась связь с хорватским поэтом, ученым-полихистором, историографом Павао Риттером Витезовичем. В результате их совместной работы (дипломатическим „поводом” к которой послужил вопрос спорной границы Далматии), был создан большой балканский сборник документальных материалов (понятие „Балкан” здесь рассматривается в более широком смысле, в него были включены Венгрия и Трансильвания). Ядро этого сборника документов – 103-й том, сохраняемый в наследстве Марсили в Болоньи (под названием: *Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum*) смешанно содержало исторические, этнографические, ономастические, топографические, геральдические, генеологические, литературоведческие документы, сюда входят копии дипломов, трактаты по истории права, описания житий святых, объяснения к античному разрушенным памятникам и их надписям. Среди авторов документов фигурируют современники и авторы, умершие еще недавно, венгры (Давид Рожняи, Миклош Бетлен), итальянцы (Гиацинто Пери), хорваты (Никола Готал, Франьо Ладаньи) румыны (Константин Кантакуцино), саксонцы (Валентин Франк фон Франкенштейн). Основная часть источников была скопирована или переписана лично Витезовичем Риттером, заслуга Марсили заключается главным образом в редактировании.

В заключение, к третьему периоду можно отнести самый интересный труд Марсили, который полностью, правда, не был завершен, но автор дал четкое указание касательно его названия, содержания и структуры. Марсили хотел опубликовать в единой серии источников документы, скопившиеся в ходе дипломатических переговоров, а также во время рабо-

ты по определению балканских границ Этот крупномасштабный замысел должен был носить название *Acta executionis pacis*. В целях упорядочивания нового предусмотренного труда Марсили собрал подготавливаемый материал по томам так, чтобы его можно было четко отличить от других частей наследства, относящихся к другим темам (например, естественно-научных работ). Своеобразие этой работы, залог ее оригинальности крылись в ее политической интенции. Мартини считал жизненно важными для присоединения региона к Центральной Европе, для модернизации Габсбургской монархии как можно более хорошие торговые связи с Османской империей, соблюдение полной свободы сближения, мир и доверие – поэтому он считал делом своей чести как можно лучше ознакомить своего предполагаемого читателя со стилем переговоров с мусульманами, с политическими механизмами поведения дипломатов. После того, как он лишился благоволения Габсбургов, он предворяет свой труд предисловием, написанным к папе Римскому, как главе христианского мира, а также сопровождает свой труд компендиумом, в котором кратко излагается историческое прошлое региона (*Epitome historicum regni Hungariae sive Prodromus et Introductio ad Acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI. P. M.*) Таким образом развертывание очертаний *Acta pacis* обогатило жизненные труды Марсили не просто новым, еще не изданным текстом, но с определенной точки зрения дает возможность видеть принцип организации материала, полноту материала и его структуру.

В заключительной части своей работы на основании этого организационного принципа автор статьи предлагает осуществить издание *Acta executionis pacis* в международном сотрудничестве с привлечением османских, румынских, хорватских, венгерских, итальянских экспертов-специалистов, включая в концепцию, некогда задуманную Марсили, вскрытые теперь в болоньских архивных материалах прочие труды Марсили (*Monarchia Ungarica, Documenta regum Croaticarum et Transilvanicarum*), публикуя также переписку Марсили с деятелями орденов и церкви регионов, обезженных им. Такое издание – наряду с воплощением в жизнь инициативы Эндрэ Верешши о публикации материала под названием *Acta Bononiensis Hungarica* (задуманного еще в 1906 году), по убеждению исследователя, – является не только научной, но актуальной и с политической точки зрения (то есть верной духу Марсили) характерно *европейской задачей*.